

GÖÇ OLGUSUNUN EKONOMİ-POLİTİĞİ ve ULUSLARARASI GÖÇ KURAMLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

THE ECONOMY-POLITICS OF MIGRATION AND A REVIEW of the THEORIES of INTERNATIONAL MIGRATION

Arş.Gör.Dr. Fuat GÜLLÜPINAR

Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü

fgullupinar@gmail.com

ÖZET

Bu çalışma, göç olgusunun ortaya çıktığı dönemlerin siyasi, ekonomik ve kültürel belirleyicileri tarafından şekillendirildiğini özellikle göç akımlarını açıklayan kuramlara odaklanarak öne sürmektedir. Çalışma, aynı zamanda göç teorilerinin, tarihsel olarak dünyadaki dönemsel ekonomik politika ve uygulamalardan etkilendiğinin altını çizmektedir. Buna göre, 1960'lı yıllarda ortaya atılan neo-klasik göç teorileri dayandıkları iktisat modeline ve günün koşullarına uygun olarak "bireysel faktörleri" göç analizinin içine dâhil etmiştir. Bu teori, göç sürecini bireysel girişimin bir parçası olarak yorumlarken, bölgeler arası eşitsizlikleri işgücü arz-talebi yoluyla giderilebilecek geçici dengesizlik durumları olarak değerlendirmiştir. Ancak, özellikle 1970'li yılların ekonomik krizleri ve işgücünün sömürülmesine karşı oluşan negatif ortam, yapısal eşitsizliklerin sorgulanmasını gündeme getirmiştir. Bu bağlamda, merkez-çevre ilişkileri kapsamında, uluslararası göçün merkez ülkeler tarafından çıkarlarına uygun olarak yönlendirildiğini savunan dünya sistemi teorisi ön plana çıkmıştır. Aynı dönemlerde, ikili işgücü piyasası teorisi ise merkez-çevre kavramını işgücü piyasalarının yapısına uyarlayarak zengin ülkelerdeki birincil (vasıflı) ve ikincil (vasıfsız) işgücü ayırımına dayalı olarak enformel sektörün güvencesiz ve ucuz işgücü olması nedeniyle yüksek düzeyde göçmen emek gücüne ihtiyacı olduğu iddiasındadır. 1990'lı yıllardan sonra ise, ekonominin küreselleşmesi ve uluslararası iletişim ve ulaşım kaynaklarının gelişmesinin uluslararası göç sürecinde yarattığı karmaşıklaşma ile birlikte yapısal faktörlerin yanında kültür, aileler, etnik gruplar ve ilişki ağlarının da göç analizine katılması söz konusu olmuştur.

Anahtar Kavramlar: Göç teorileri, Ekonomi-politik, Eşitsizlik, Neo-klasik kuramlar, İkiye bölünmüş emek göçü kuramı, Dünya sistemi kuramı, Ulus-aşırılışma/küreselleşme

Abstract

This paper claims that the phenomenon of migration is directly constructed by political, economical and cultural factors of its conditions of emergence with a special focus on the migration theories which try to explain the migration streams. This study also underlines that the explanations of migration theories are affected by the world economy-politics and practices in specifically historical period. Accordingly, the neo-classical migration theories in the 1960s pointed to the “individual factors” by evaluating the migration process as a part of individual decision and explained inequality between regions as a temporary unbalance which can be overcome by the regularization of the labor supply and demand. Yet, the negative reactions against the conditions economic crisis and labor exploitation in the 1970s revived to query the structural inequalities. In this context, the world system theory suggested that international migration is directed or manipulated by the interests of central capitalist countries in accordance with the center-periphery relations. In the same period, dual labor market theory tried to interrogate center-periphery relations with a special reference to the structure of labor market dualism formed by primary (skilled) and secondary (unskilled) sector in the rich countries where the informal sector needs a huge quantity of migrant labor because of their cheap and unsecured labor supply. After the 1990s, migration studies have started to analyze cultural factors, family, ethnic groups and social network in addition to the structural factors because of the complexity of international migration created by globalization of economy and increasingly development of communication and transportation technology.

Keywords: Migration theories, Economy-politics, Inequality, Neo-classic theories, Dual labor market, World system, Internationalization/globalization

Giriş

Açıktır ki göç hareketlerini açıklayabilecek tek ve kapsamlı bir kuram günümüzde henüz söz konusu değildir. Bu yüzden toplumbilimciler, farklı kavramlar ve varsayımlar kullanarak çeşitli kuramsal modeller geliştirmektedir. Bu çalışmalar sonucunda üretilen kuramlar -birey, hanehalkı, ulusal ve uluslararası pazarlar-gibi daha çok ekonomi eksenli farklı nedensellik süreçlerine ve farklı sorgulama düzeylerine dayandıkları için, bunları birbiri ile bağdaşmaz biçimde değerlendirmek doğru bir yaklaşım olmayacaktır.

Göç olgusunun ve dinamiklerinin ortaya çıktığı dönemlerin siyasi, ekonomik ve kültürel belirleyicileri tarafından şekillendirildiğini öne süren bu çalışma, göç teorilerinin de tarihsel olarak dünyadaki dönemselsel ekonomik politika ve uygulamalardan etkilendiğinin altını çizmektedir. Göç kuramlarının gelişimini takip ettiğimizde, ilk olarak 1960’lı yıllarda ortaya atılan neo-klasik göç teorilerinin dayandıkları iktisat modeline ve günün koşullarına uygun olarak “bireysel faktörleri” göç analizine dâhil ettiklerini söyleyebiliriz. Bu teori, göç sürecini bireysel girişimin bir parçası olarak yorumlarken, bölgeler arası eşitsizlikleri işgücü arz-talebi yoluyla giderilebilecek geçici dengesizlik durumları olarak değerlendirmiştir. Ancak, özellikle 1970’li yıllarla birlikte, dünyadaki ekonomik krizler

ve işgücünün sömürülmesine karşı ortaya çıkan negatif ortam, göç kuramlarında yapısal eşitsizliklerin sorgulanmasını gündeme getirmiştir. Bu bağlamda, merkez-çevre ilişkileri kapsamında, uluslararası göçün merkez ülkeler tarafından çıkarlarına uygun olarak yönlendirildiğini savunan dünya sistemi teorisi ön plana çıkmıştır. Aynı dönemlerde, ikili işgücü piyasası teorisi ise merkez-çevre kavramını işgücü piyasalarının yapısına uyarlayarak zengin ülkelerdeki birincil (vasıflı) ve ikincil (vasıfsız) işgücü ayırımına dayalı olarak enformel sektörün güvencesiz ve ucuz işgücü olması nedeniyle yüksek düzeyde göçmen emek gücüne ihtiyacı olduğu iddiasını öne çıkarmaktadır. 1990'lı yıllardan sonra ise, ekonominin küreselleşmesi ve uluslararası iletişim ve ulaşım kaynaklarının gelişmesinin uluslararası göç sürecinde yarattığı karmaşıklaşma ile birlikte yapısal faktörlerin yanında kültür, aileler, etnik gruplar ve ilişki ağlarının da göç analizine katılması söz konusu olmuştur.

Günümüzde iletişim ve ulaşım teknolojilerinde yaşanan devasa teknolojik yenilikler, çağımız insanların daha kolay ve hızlı yer değiştirmelerinin önünü açmıştır. Küresel ölçekte ortaya çıkan bu yoğun hareketlilik nedeniyle, Castles ve Miller (2008), içinde bulunduğumuz çağı *göçler çağı* olarak adlandırırken, Nikos Papastergoadis (1999) günümüzde yaşanan yer değiştirmeleri *göç türbülansı* olarak tanımlayarak küreselleşme ve göçmenlik koşullarının kalıcı olacağını ifade etmektedirler.

Birleşmiş Milletler raporlarında yayınlanan rakamlara göre, 2000 yılında dünyada uluslararası göç hareketlerine 174,7 milyon kişi katılmıştır ve bunun da yaklaşık 15,8 milyonunu mülteciler oluşturmaktadır. Sözü edilen göç hareketlerinde, yoğunluk merkezinin Kuzey Amerika ve Batı Avrupa olması da, hem göç mekanizması ve hem de göçün yönü, yoğunluğu ve akımı konusunda son derece kayda değer bir bilgidir. Yine 2002 yılında 185 milyon insan, en az 12 ay doğduğu ülkenin dışında yaşamak zorunda kalmıştır (Castles ve Miller, 2008: 8).

Liberal ekonominin yeniden yapılanma sürecine girdiği son otuz yıllık süreçte uygulanan neo-liberal ekonomi politikaları, insanları sosyal güvencesiz ve düşük ücretli işlerde çalışmaya zorlamaktadır. Bu durum, Kuzeyin zengin ülkeleri ile güneyin fakir ülkeleri arasında var olan eşitsizliklerin daha da artmasına yol açmakta; insanı daha iyi yaşam koşullarına erişmek için göç etmeye zorlamakta; siyasal, ekolojik, demografik sıkıntılar birçok insanı kendi ülkesi dışında mülteci olmaya zorlamakta; farklı bölgelerdeki artmakta olan etnik ve siyasal çatışmalar kitlesel kaçışları da beraberinde getirmekte ve yeni ticaret bölgelerinin yaratılması emek hareketlerine neden olmaktadır.

Castles ve Miller (2008: 14), ekonomik değişime, siyasal mücadelelere ve çatışmalara koşut olarak dünyada uzun zamandır var olan göçlerin yeni formlarda varlığını sürdüreceğini savunarak, günümüzde beş temel eğilimin çağdaş göçle-

rin karakteristiğini oluşturmada gittikçe önem kazandığını vurgulamaktadır. Bunlar;

- 1- Göçün küreselleşmesi (gittikçe daha fazla ülkenin göç hareketlerinde eş-zamanlı olarak ciddi şekilde etkilenmektedir),
- 2- Göçün hızlanması (göçün bütün dünyada hacim olarak büyümesi),
- 3- Göçün farklılaşması (göç giderek pek çok ülke için emek göçü, mülteci ya da kalıcı yerleşimci gibi bir tip değil, çok zaman bunların hepsi olacak şekilde gerçekleşmektedir. Göç hareketleri bazen bir tür hareket olarak başlayıp öteki biçimlerde devam eder),
- 4- Göçün kadınsallaşması (göç hareketlerine kadınlar giderek çok daha fazla katılım göstermektedir),
- 5- Göçün giderek siyasallaşması olarak sıralanabilir.

Göç ekonomik, sosyal, kültürel ve bireysel ya da psikolojik açılardan ele alınabilir. Ancak, bireylerin hayatlarını sürdürebilmek için yaptıkları emek göçü veya daha çok kazanmak amacıyla yer değiştirmeleri göçün ekonomik açıdan değerlendirilmesinde üzerinde en çok durulan konudur.

Uluslararası göç literatüründe sıklıkla karşılaşılan göç nedenleri dört ana başlıkla değerlendirilebilir:

1. Ülkelerarası farklı demografik özellikler,
2. Kapitalizmin devresel krizleri,
3. Bölgeler arası gelir farklılıkları,
4. Küresel olarak yeniden yapılanmaya zorlanan ekonomiler vb.

Göç, ekonomik, toplumsal ve siyasal nedenlerle insanların bireysel ve kitlesel olarak yer değiştirme eylemi ya da yaşanılan yerin değiştirilmesi eylemidir. İster kısa süreli, ister uzun süreli olsun bu yer değiştirme hareketleri çoğu kez aynı toplumsal sistem içinde “iç göç” biçiminde gerçekleşir. Bazen de kendine özgü koşulları nedeniyle toplumsal sistemler arasında “dış göç” biçiminde ortaya çıkarlar (Tekeli ve Erder, 1978: 17). Göçler otoriter ya da doğal bir zorlanmadan ötürü “zorunlu göç” veya kişilerin kendi iradesiyle serbestçe gerçekleştirdikleri “gönüllü göç” niteliğinde olabilirler. Geçen yüzyılda göçler, Afrika’dan Güney ve Kuzey Amerika’ya, Avrupa ülkelerinden Kuzey Amerika’ya, Doğu ve Güney Avrupa ülkelerinden Batı Avrupa’ya fetihler, köle ticareti, ekonomik zorluklar vb. nedenlerle yapılmaktaydı (Şahin, 2001). İletişim ve ulaşım araçlarının ucuzladığı ve yaygınlaştığı günümüzde ise göç kişilerin iş bulmak, daha iyi şartlar içinde çalışmak veya kendilerine, ailelerine daha iyi yaşama imkânları yaratmak

amacı ile iki ya da daha fazla ülke arasında geçici veya kalıcı yer değiştirmesi şeklinde gerçekleşmektedir.

Göç, değişik açılardan sınıflamalara tabi tutulmaktadır. Amacı açısından ekonomik göç-ekonomik olmayan göç; göçü tetikleyen etmenler açısından gönüllü göç-gönülsüz göç; süresi açısından geçici göç-sürekli göç; son yerleşim yeri açısından transit göç-yerleşik göç; yasal statü açısından yasal (legal) göç, kaçak (illegal) göç ve göç edenin özelliği açısından vasıflı (beyin) göçü- vasıfsız göçü akla ilk gelen belli başlı kategorilerdir. Açıktır ki bir göçmen aynı anda birden çok kategoride yer alır. Örneğin, göçmen daha çok kazanmak amacıyla göçtüğünde bir ekonomik göç gerçekleşmiştir. Ancak bunu yaparken göç ettiği ülkeye yasadışı yollardan girerse aynı zamanda bir kaçak göç gerçekleşmiş olmaktadır.

Göç olgusu ortaya çıktığı dönemlerin siyasi, ekonomik ve kültürel belirleyiciler tarafından doğrudan şekillendirilmiştir. Göç akımlarına yönelik teorik açıklamaların, tarihsel olarak dünyadaki dönemsel ekonomik politika ve uygulamalardan etkilendiği söylenebilir. Buna göre, 1960'lı yıllarda ortaya atılan neo-klasik göç teorileri dayandıkları iktisat modeline ve günün koşullarına uygun olarak "bireysel faktörleri" göç analizinin içine dâhil etmiştir. Bu teori, göç sürecini bireysel girişimin bir parçası olarak yorumlarken, bölgeler arası eşitsizlikleri işgücü arz-talebi yoluyla giderilebilecek geçici dengesizlik durumları olarak değerlendirmiştir. Ancak, özellikle 1970'li yılların ekonomik krizleri ve işgücünün sömürülmesine karşı oluşan negatif ortam, yapısal eşitsizliklerin sorgulanmasını gündeme getirmiştir. Bu bağlamda, merkez-çevre ilişkileri kapsamında, uluslararası göçün merkez ülkeler tarafından çıkarlarına uygun olarak yönlendirildiğini savunan dünya sistemi teorisi ön plana çıkmıştır. Aynı dönemlerde, ikili işgücü piyasası teorisi ise merkez-çevre kavramını işgücü piyasalarının yapısına uyarlayarak zengin ülkelerdeki birincil (vasıflı) ve ikincil (vasıfsız) işgücü ayırımına dayalı olarak enformel sektörün güvencesiz ve ucuz işgücü olması nedeniyle yüksek düzeyde göçmen emek gücüne ihtiyacı olduğu iddiasındadır. 1990'lı yıllardan sonra ise, ekonominin küreselleşmesi ve uluslararası iletişim ve ulaşım kaynaklarının gelişmesinin uluslararası göç sürecinde yarattığı karmaşıklaşma ile birlikte yapısal faktörlerin yanında kültür, aileler, etnik gruplar ve ilişki ağlarının da göç analizine katılması söz konusu olmuştur.

Neo-Klasik Ekonominin Makro Göç Kuramı

Neo-klasik ekonomi kuramı, göç üzerine ilk sistematik teoriyi ortaya çıkarmıştır. Bu kurama göre, göçler emek konusundaki arz ve talep alanında ortaya çıkan coğrafi farklılıkta yatmaktadır. Emek fazlasına sahip olan ülkeler, düşük bir ücret piyasasına sahiptir; buna karşılık sermayeye kıyasla sınırlı bir emek piyasasına sahip olan ülkelerin ücret düzeyi yüksek olmaktadır. Ücret farklılığından ileri gelen bu açıklıktan dolayı düşük ücretli işçiler, yüksek ücretli ülkelere göç etmektedir. Bu demografik hareketin sonucu olarak, emek zengini ülkelerde emek

piyasası daralmakta, dolayısıyla ücretler yükselmekte, buna karşılık sermaye zengini ülkelerde ücretler düşmektedir ve böylece bir denge oluşmaktadır. Sonuç olarak, neo-klasik ekonomik yaklaşımın makro teorisi, ülkeler arası ücretler ve istihdam koşullarındaki farklılıkların göçün temel nedeni olduğunu ileri sürmektedir. Bu yaklaşım aynı zamanda uluslararası göçün hacminin ücret farklılıklarının boyutuyla ilgili olduğunu vurgulamaktadır.

Lewis (1966) uluslararası göçün, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki işgücü piyasası dengesizliğinin ve ücret farklılıklarının bir sonucu olduğunu savunmaktadır. Bu bakış açısının ortaya koyduğu süreç, işgücü arzı ve talebi arasındaki ücret dengesizlikleriyle sonuçlanan zengin ve fakir ülkeler arasındaki emek ve sermaye kaynaklarında görülen faktör donanım farklılıklarıdır. Bu farklılıklar sonucunda fakir ülkelerden zengin ülkelere göç gerçekleşmektedir. Fakir ülkeler, sermayeye göre daha fazla işgücü arzına sahipken zengin ülkeler işgücüne göre daha fazla sermaye arzına sahiptir. Bu da işgücünün zengin ülkede fakir ülkeye oranla daha yüksek ücrete sahip olmasına sebep olmaktadır. Bu durum fakir ülkeden zengin ülkeye doğru bir göçü tetiklemektedir. Göç sonucu işgücü arzı fakir ülkede azalmaya zengin ülkede artmaya başlar ve fakir ülkede ücret oranları yükselmesine, zengin ülkede ise ücret oranlarının azalmasına yol açmaktadır. Bu kuramın en önemli varsayımı, uzun dönemde göç alıp göç verme yoluyla işgücü maliyetleri kendiliğinden ayarlanmasıdır. Kısaca, uluslararası ücret dengesini sağlayan çok uluslu bir ücret dinamiği bulunmaktadır. Uluslararası dengeye ise, göç akışının yönü değiştiği anda ulaşılmaktadır (Robinson, 2005: 4-5).

Bu kuramda, göçün kendisi emek piyasasını dengeleyici bir mekanizma olarak algılanmaktadır. Lewis'in neo-klasik makro ekonomik teorisi, göçün yeniden tersine dönmesini açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Ücretlerin, göç veren ve göç alan ülkeler arasında eşit bir seviyede süreklilik arz etmesi durumunda, kuramsal olarak göçün azalması ve uluslararası göçün durması gerekmektedir (Bozdağ ve Atan, 2009: 164).

Buna göre, makro düzeyde göç, sermaye ve emeğin coğrafi olarak eşitsiz dağılımından kaynaklanmaktadır. Bu durum kendini ücretlerin ve yaşam standardının eşitsizliğinde göstermekte ve göç, arzın itmesi, talebin çekmesine bağlı olarak yaratılmaktadır (Toksöz, 2006: 16). Burada, işgücü fazlası barındıran kırsal bölgelerdeki tarım sektöründen, kentsel sanayi sektörüne işgücünün kayması kavramı ortaya çıkmaktadır. Bu modelde, kırdan kente yaşanan bu akış olumlu olarak algılanmakta, işgücü fazlasının sermaye birikimi ve teknolojik ilerleme sayesinde hızla büyüyen, daha üretken kentsel sanayi sektörü tarafından kullanıldığı belirtilmektedir (Ersoy ve Şengül, 2002: 30). Öte yandan, kurama göre ülkeler arasındaki ücret farklarının giderek azalması emek hareketlerinin yavaşlamasına ve göçün son bulmasına neden olacaktır.

1960'lı yıllarda Ranis, Fei ve Todaro tarafından geliştirilen teori, yapısal anlamda göçün nedeni olarak, sermaye ve işgücünün bölgesel olarak eşit dağılmamasını görmektedir. Ücret ve yaşam standardı işgücünü mobilize etmekte, göç veren

ülke ile göç alan ülke arasındaki işgücü arz-talep farklılıkları göçün yapısal nedenlerini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, bu teoriye göre ücret farklılıkları yok oldukça ve küreselleşme ile ulusal ekonomiler birbirine bağımlı hale geldikçe işgücünün dolaşımı da azalacaktır.

Bu kuram, neo-klasik iktisat teorisine dayanarak uluslararası işgücü göçünü bir arz-talep ya da itici-çekici faktörlerle açıklamaktadır. Lee'ye göre (1966) göçmenler az gelişmiş bölgelerden düşük ücretler, yüksek nüfus yoğunluğu ve ekonomik dalgalanmalar nedeniyle itilmekte, gelişmiş bölgeler tarafından yüksek ücretler ve iş fırsatlarının çok olması nedeniyle çekilmektedirler.

Bu teorinin temelinde, en az avantajlı insanların fakir ülkelerden zengin olanlara göç etmesi beklenir, ya da işçiler düşük ücretli yerlerden yüksek ücretli yerlere göç ederler. Ülkeler arasındaki ekonomik farklılıkların varlığı göç akımlarını belirler. Uzun dönemde bu akımların ücretleri eşitleyeceği ve gelişmiş ve gelişmemiş bölgeler arasındaki koşulları ekonomik dengeye yönlereceği beklentisi söz konusudur.

Bu kuramın uluslararası göçle ilgili varsayımlarını özetleyecek olursak;

1. İşçilerin uluslararası göç hareketi, ülkeler arasındaki ücret farklılığından ileri gelmektedir.
2. Ücret farklılıklarının giderilmesi, işgücü hareketini sona erdirecek, bu farklılıkların olmadığı yerde göç hareketleri olmayacaktır.
3. İnsan sermayesi, başka bir deyişle yüksek vasıflı işçilerin yer değiştirmesi, vasıfsız işçilerin göç hareketinden farklı bir nitelik taşımaktadır.
4. Uluslararası göç hareketinin birincil mekanizmaları işgücü piyasalarıdır, diğer piyasaların bir önemi yoktur.
5. Hükümetlere düşen görev, işgücü gönderen ve kabul eden ülkelerin işgücü piyasasını denetlemek ve etkilemektir (Abadan-Unat, 2006: 22; Massey vd., 1993: 433-434).

Neo-Klasik Ekonominin Mikro Göç Kuramı

Bu kuram da göçün nedenleri konusunda makroekonomik kurama benzer bir şekilde varsayımlar öne sürmektedir. Ancak, bu kurama göre, göçe neden olan faktör, iş piyasalarındaki makro olgularla birlikte özellikle bireyin kendisidir. Sjaastad, Borjas ve Todaro'nun geliştirdikleri bu modele göre bireyler; rasyonel düşünce sistemlerini kullanarak maliyet/kar hesabı yapmak suretiyle daha yüksek bir kazanç elde edecekleri hesabının sonucunda göç etme kararı vermektedir. Bu kararlar, insan sermayesine yapılan bir çeşit yatırım olarak da değerlendirilmelidir (Abadan-Unat, 2006: 23).

Bu kurama göre, göç sürecini başlatan, daha yüksek kazanç elde etmeyi planlayan bireylerdir. Tabii, bireylerin yüksek kazanç sağlamayı hedeflediği bu göç etme kararını vermeden önce, yolculuk ve taşınma masrafı, yeni bir dil öğrenme ve yeni bir ülkeye uyum sağlama konularında bir takım yatırımlar yapma mecbu-

riyetinde kalmaktadır. Buna göre, bireyin göç etmeye karar vereceği ülke, yapacağı bu yatırımlar karşılığında en fazla kazanç sağlayabileceği ülke olmaktadır. Ayrıca, yasal olmayan yollarla göç etmeye karar veren birey bu kaçak göçmen olmanın getireceği yükümlülükler olan hapis cezası, sınır dışı edilme vb. tehditleri de göze almaktadır.

Neo-klasik mikro teorisi bireylerin faydayı maksimize ettiğini varsaymaktadır: Bireyler kendi refahlarını maksimize edebilecekleri bir ülke araştırırlar. Bireyin finansal kaynakları, göç alma rekabeti içindeki ülkelere uyguladığı göç düzenlemeleri, kaynak ülkenin iç göç düzenlemeleri bu araştırmayı sınırlandırır. Bireyler, göç teklifi yapma yolunda rekabet içinde olan göç alan ülkeleri karşılaştırır ve birini seçerler. Bu piyasada bilgi toplayan bireylerin çoğu doğdukları ülkede kalmanın daha “kazançlı” olduğu düşüncesine sevk eder. Öte yandan kimi bireyler ise diğer ülkelere gitmenin daha iyi olacağı sonucuna varmaktadır (Borjas, 1989: 461).

Chiswick (2000) göçmenlerin pozitif olarak kendiliğinden seçildiğini, bu anlamda yüksek vasıflı olanların göç etme şanslarının daha yüksek olduğunu, çünkü hareketleri esnasında sahip oldukları insan sermayesi yatırımı dolayısıyla daha yüksek kazanç elde edeceklerini ileri sürmektedir. Bu modele göre göçte belirleyici olan bireyin hedef ülkenin işyerindeki kazancı hesaplamasıdır. Bu hesapta yaş, deneyim, öğrenim, medeni durum ve beceri gibi bireysel değişkenler rol oynamaktadır.

Mikro düzeyde Todaro ve Borjas tarafından 1960 ve 1970'lerde geliştirilen neo-klasik göç teorisi, bireylerin bölgeler arasındaki farklılıklara göç ederek tepki göstermesinin nedenlerini incelemektedirler. Böylece göç, daha yüksek ücret sunan yerlere giderek yaşam standardını yükseltmek isteyen bireylerin aldıkları rasyonel kararların sonucunda ortaya çıkmaktadır (Toksöz, 2006: 17). Todaro, göç kararının, finansal, fakat aynı zamanda psikolojik de olan kazanç ve maliyetlerin akılcı ekonomik hesaplanmaları sonucu ortaya çıktığını belirtmektedirler (Kaygalak, 1999: 15). Göçün yarar ve maliyetlerinin karşılaştırmalı analizinden sonra, göç kararı bireyce gönüllü olarak alınmıştır. Böylece göçmenler, beklenen net yararların en yüksek olduğu (Toksöz, 2006: 17) ve beklentilerinin karşılanacağını umduğu yerleşim birimine göç kararını almış olurlar. Buna göre, göç kararı bireysel olarak alınmaktadır; göç veren ülke ve gidilmek istenen yer çeşitli ülke alternatifleri arasındaki görelî maliyet ve fayda karşılaştırmasına yani “rasyonel tercihlere” dayanır.

Neo-klasik teörinin mikro düzeydeki yaklaşımı, bireylerin göç kararını rasyonel olarak, kendi sosyal sermayelerine maksimum katkıyı sağlayacak şekilde aldıkları yönündedir. Teoriye göre, bireyler tam bir farkındalık ile göçün fayda ve maliyet hesaplarını yapabilmekte ve göç sürecine isteyerek katılmaktadır (Todaro, 1969: 138-148; Vural, 2007: 14).

Piyasaların dengesizliğinin göçe neden olduğunu düşünen makro-ekonomik modelden farklı olarak, mikroekonomi kuramının bakış açısı, insani sermaye teorisi çerçevesinde bireysel tercihlere vurgu yapmakta ve uluslararası göçü öncelikli olarak gelişmiş ülkeler yönünden incelemektedir. Bu okulun sunmuş olduğu “İnsani Sermaye Modeli”, göç olgusunu, insani sermayeye yapılan bir yatırım şekli, olarak tanımlamaktadır. Buna göre, uluslararası anlamda göç kararını, göçün riskini-etkisiz kılmayı başarabilen bireyler alabilmektedir. İnsani sermaye mikroekonomi modeline göre bireyler, rasyonel aktörlerdir. Bireyler, veri olan sosyal sermayelerini en verimli şekilde kullanabilecekleri ülkelere göç etmektedirler. Göçü bir seçenek olarak değerlendirmeden önce, beşeri sermayelerinin kendi ülkelerinde sağlayacağı verimin bugünkü net değerleriyle, gideceği coğrafyada sağlayacağı verimin bugünkü net değerini, hesaplayacaklardır (Robinson 2005: 5-6; Bozdağ ve Atan, 2009: 165).

Bu kuramın varsayımlarını özetlersek;

1. Ülkeler arasındaki göç akımları, bireysel maliyet/kar (cost/benefit) hesaplarına dayalı olarak gerçekleşmektedir.
2. Uluslararası göç hareketleri, gerek kazanç gerekse istihdam açısından farklılıkların algılanmasına dayanmaktadır.
3. Diğer faktörlerin eşit kalması halinde öğrenim, deney, işbaşı eğitimi, yabancı dil bilgisi, beceriler gibi insan kapitalinin başlıca özellikleri gidilecek olan ülkede göç edecek kişinin iş bulma olasılığını artıran unsurlardır.
4. Göç masraflarını düşüren bireysel özellikler, toplumsal koşullar ve teknolojiler göç sonucu elde edilecek olan kazanımları artıracak niteliktedir, dolayısıyla bunlar uluslararası göçü hızlandıracaktır.
5. Uluslararası göç hareketleri ancak ülkeler arasındaki kazanç ve/veya istihdam oranları farklılığında gerçekleşmektedir.
6. Göç hareketlerini doğuran kararlar, işgücü piyasalarındaki dengesizliğin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.
7. Hükümetler, göç hareketlerini gönderen ve kabul eden ülkelerdeki kazançları etkileyecek önlemlerle denetlemektedir. Örneğin, illegal istihdam olanağı durumunda işverenlere ağır para cezaları yüklemek veya göç veren ülkelere geliri arttırmak üzere uzun vadeli gelişme kredileri tahsis etmektir (Abadan-Unat, 2006: 24).

Yeni Ekonomi Kuramı

Neo-klasik ekonomi modelleri, ekonomik bir birim olarak sadece göçmenin kendisini temel almaktadırlar. Analizlerinde bireyin kendi özel çıkarları çerçevesinde, dışarıdaki herhangi bir etkiye maruz kalmadan göç kararı aldığını düşünmektedirler. Uluslararası göç sürecini, göçmen bireyin kendi anavatanıyla ilgili

kan/aile bağımlı ve kültürel bağıllığı ile ilgili özellikleri hesaba katmadan analiz değerlendirmesi yapmaktadırlar.

1990'lı yıllarda Oded Stark tarafından geliştirilen teori göç kararının sadece bireyler tarafından değil, gruplar tarafından verildiğini, özellikle aile ve hane halkının etkili olduğunu, göçün bir aile stratejisi olduğunu öne sürmektedir. Buna göre, aile içinden bir ya da birkaç kişinin göç sürecine katılması ile aile geliri artmakla kalmayıp, aynı zamanda çeşitlenmekte, dolayısıyla bir tür güvence olmaktadır. Bu teori, görece olarak daha iyi gelire sahip kişilerin neden göç ettiklerini de açıklamakta yardımcı olabilmektedir. Gelirini göç süreci için riske edemeyen yoksul aile üyeleri ülkelerinde kalırken, daha fazla harcama yapabilecek üyeler ise göç sürecine katılmaktadır (Stark ve Bloom, 1985: 173-178).

Yeni ekonomi kuramına göre, göç etme kararı tek tek bireyler tarafından değil, bir hane halkının tüm fertleri hatta bazen bir topluluğun tümü gibi birbiriyle ilgili çok sayıda kişi tarafından alınmaktadır (Stark, 1991). Bu kurama göre, az gelişmiş ülkelerde hane halkı, ailenin verimli gelir kaynaklarını daha etkin biçimde yönlendirebilir. Hane halkının bireyleri, ekonomik bunalımlar karşısında değişik stratejiler benimsemektedir. Kimi yerel ekonomide iş bulmakta, kimi aynı ülkenin başka bir bölgesinde çalışmakta, kimi de yurtdışında çalışma imkânı bulmaktadır. Anayurdun ekonomi dengesi bozulunca, hane halkı gelirini göç eden bireylerin yolladıkları paralar sayesinde dengelemektedir. Bu modelin temel iddiasına göre, göç kararları yalnız bireysel aktörler tarafından alınmamaktadır. İlişkili insanlar grubunun (genellikle aileler veya hane halklarının) ortaklaşa kararıyla sadece beklenen geliri maksimize etmek için değil; riskleri minimize etmek ve emek piyasalarından başka piyasalardaki bozuklukların kısıtlamalarını çözmek için de alınmaktadır. Dolayısıyla, hızlı değişimin olduğu durumlarda, aile, gelirlerini ve hayatta kalma şanslarını attırmak amacıyla bir ya da daha fazla üyesini çalışmak için başka bir ülke veya bölgeye gönderme kararı almaktadır.

Sonuç olarak, az gelişmiş ülkelerde göçmenlerin gönderdikleri havaleler aile ve hane halklarının tüketim veya yeni yatırım yapma olanağı elde etmelerini sağlamaktadır. Hane halkından bir ya da iki göçmenin yurtdışında olup, oradan havale ettikleri tasarrufların bir kısmı tüketime bir kısmı da yatırımlara yönlendirilmektedir. Yeni ekonomi kuramının temel varsayımı, hane halkı gelirini artırmaya bile ailenin girişimleriyle yeni gelir kaynakları oluşturabilmektedir. Ayrıca, Stark'a (1991) göre, haneler yurtdışına hane halkından göçmen yollarken sadece gelirlerini mutlak biçimde arttırmayı değil, aynı zamanda başka hanelere kıyasla "görelili yoksulluklarını" düzeltmeyi de hedeflemektedir. Ancak burada, yerel gelir dağılımını da hesaba katan daha geniş bir topluluğun (aile) aldığı kararları almadaki, ailelerin kendi görelili yoksulluklarını algılama derecesi de önemli olmaktadır.

Piyasanın neo-klasikçilerin ileri sürdüğü şekilde ideal yönde nadiren işlediğini savunan yeni ekonomi yaklaşımına göre göçün yalnızca iki ülke arasındaki gelir farklılıklarıyla değil, ayrıca güvenli iş şansı, yatırım sermayesine erişim ve uzun dönemli risk yönetimi ihtiyacı gibi etmenlerle de açıklanması gerekir (Stark,

1991). Örneğin, Massey ve diğerlerinin de (1993) ortaya koyduğu gibi Meksika'lı çiftçiler, yeterli arazileri olmasına rağmen, bu arazileri verimli kılacak sermayeden yoksun oldukları için ABD'ye göç edebilmektedir.

Yeni ekonomi kuramına göre ise göç kararı, kolektif bir aile kararıdır. Göçlerde bireyin değil ailenin ve hane halkının karar ve davranışları önemlidir. Göç kararının alınmasında, anavatandaki güçlü ve dayanıklı ailevi finansal bağlar önemli bir unsurdur. Göçe başvurmak, ailenin gelirlerinde değişikliğe gitmek anlamına gelir. Bu anlamda uluslararası göç bir portföy yatırım kararıdır. Göç kararının alınmasında en önemli neden, ailenin düzenli bir gelire ihtiyaç duymasıdır. Bu ihtiyaç duyulan aile refahı (well-being) için hem erkek hem de kadın ortak bir portföy sağlanmaya çalışmaktadır. Kısaca, bireysel olarak göçmenler yerine grup kararı ve hedefleri, göç ve finansal akımı belirlemektedir.

Yatırım portföyü çerçevesinde ailelerin rasyonel aktörler olduğu dile getirilmektedir. Aileler, kendilerinden birinin göç etmesi konusunda ortak karar almaktadırlar. Bu kararı alırken ferдин emek varlığı olarak değil ailenin emek varlığı olarak işgücünü değerlendirirler. Bu emeğin nereye tahsis edileceği hangi coğrafyaya gidip gidemeyeceği, elde edilecek olan gelirin sahibinden çok ailenin söz sahibi olması da göçün gidişatını değiştirebilir. Bu anlamda gelir riskinin en aza indirilmesinde aile kararının önemi büyüktür.

Bu yüzden Yeni Ekonomi kuramına göre, göçe üç temel finansal faktör yol açmaktadır: diğergâmlık (aileye bağı nedeniyle kişinin kendi çıkarı dışında ailesinin çıkarlarını da düşünmesi ve bu çıkarlar doğrultusunda göç kararı alması), güvence (gelir şoklarını aşabilmek için insani ve sosyal gelişim) ve yatırım (hayat-boyu göç planının bir parçası olarak anavatanda gerçekleştirilmeye çalışılan varlık birikimi) (Bozdağ ve Atan, 2009: 165).

“Yeni Ekonomi” kuramının göç konusundaki düşünceleri şöyle özetlenebilir:

1. Göç araştırmalarında birey değil, aile, hane halkı ya da üretim ve tüketim alanında kültürel bir birlik gösteren topluluklar temel alınmalıdır.
2. Ücret farklılığı uluslararası göçün zorunlu nedeni olmayabilir. Hane halkları, ücret farklılıkları olmadığı durumlarda da ailedeki riskleri azaltmak amacıyla göçe karar verebilir.
3. Uluslararası göç ve yerel istihdam ya da yerel üretim birbiri ile bağdaşmaz olgular değildir. Hane halkları hem göç hareketine hem de yerel faaliyetlere katılabilir. Hatta göç hareketi yerel ekonomik faaliyetler sermaye sıkıntısı çektiğinde çekici bir çözüm olarak düşünülebilir. Ayrıca, göçmen yollayan bölgelerdeki ekonomik gelişme de göç hareketini azaltan bir durum yaratmayabilir.
4. Ülkeler arasındaki ücret farklılıkları ortadan kalksa bile, uluslararası göç durmayabilir. Göçmen yollayan ülkelerin değişik piyasalarındaki eşitsizlik ve dengesizlikler devam ettiği sürece göç devam eder.

5. Göçmen yollayan ülkelerde uygulanan hükümet politikalarında, fakir hane halkları yararlanamıyorsa, göç etme arzusu artabilir.
6. Gelir dağılımını etkileyen hükümet politikaları ve yeni ekonomik yapılar, bir kısım hanelerin görece yoksulluk anlayışlarını etkileyerek, onların göç etme isteğini ortadan kaldırabilir (Abadan-Unat, 2006: 26).

Görüldüğü gibi, “neo-klasik” ve “yeni ekonomi” kuramının her ikisi de mikro düzey modellerdir. Aralarındaki temel fark, göç kararını kimin verdiği (birey ya da hanehalkı), gelirin ve risklerin nasıl hesaplandığı gibi noktalardadır.

İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Kuramı

İkiye Bölünmüş Emek Piyasası Teorisi'ne göre uluslararası emek göçü, büyük ölçüde gelişmiş ülkelerdeki talebe dayalı olarak gerçekleşmektedir ve bu toplumlardaki işverenler veya onlar adına hükümetler tarafından başlatılmıştır. Buna göre, göçmen işçi talebi ekonominin yapısal gereksinimlerinden doğar; ücret teklifleri ve uluslararası ücret farkları emek göçünün oluşması için zorunluluk değildir. Göçmen kabul eden toplumlardaki düşük düzeyli ücretler, göçmen işçilerin sayısı çoğalsa bile yükselmez. Ücretler, sosyal ve kurumsal mekanizmalar tarafından yerinde tutulur, arz ve talepteki değişimlere karşı bağımsız değildirler. Göçmen işçi arzındaki artışa paralel olarak düşük düzeyli ücretler de düşebilir, düşük düzeyli ücretlerin daha da düşmesine sosyal ve kurumsal denetimler engel olmaz. Hükümetlerin ücretlerde veya istihdam oranlarındaki küçük değişimler yaratan politikalarla uluslararası göçü etkilemesi zordur. Göçmenler, modern, endüstri sonrası ekonomilerde yapısal olarak oluşan bir emek talebiyle şişmektedir (Massey vd., 1993).

Gelişmiş ekonomilerde gerek işgücü piyasasının genelinde gerekse işletme düzeyinde sermaye yoğun sektörler ile emek yoğun sektörlerin varlığına bağlı olarak işgücü piyasasında ikili (tabakalı) bir yapı bulunmaktadır. Sermaye yoğun birincil sektördeki işçiler ileri teknoloji ve donanımla çalışan ve yaptıkları işler yoğun bilgi, maharet ve yetenek gerektiren nitelikli işçilerdir. İşverenler bu işçileri eğiterek onlara yatırım yaptıkları için kolayca onlardan vazgeçip işten çıkaramazlar. Sermaye ve nitelikli işgücü arasında birbirini tamamlayıcılık vardır. İstikrarsız istihdam koşullarının hüküm sürdüğü ikincil sektör işlerinde ise çoğu zaman göçmen işçiler niteliksiz işleri yapmaktadır ve ekonomik kriz dönemlerinde işlerine kolayca son verilebilir. Çalışma koşullarının ağırlığı ve işte ilerleme imkânlarının yokluğu yerli işçilerin bu işleri kabul etmesini zorlaştırmaktadır (Toksöz, 2006: 17).

Bu teoriye göre (Piore, 1979) gelişmiş ülkelerdeki yerel hiyerarşi sıralamasının en altında yer alan yerli işçiler, istihdamın dalgalı olduğu, düşük ücretli ve genellikle niteliksiz olan ikincil sektör firmalarındaki “küçük düşürücü” işlerde çalışmaktansa, işsiz kalmayı tercih etmektedir. İşgücünün birincil ve ikincil sektörlerle bölünmesi “ev sahibi” ülkedeki etnik bölünmeyle tipik olarak eklenmektedir.

İkincil sektördeki nitelsiz işler için yerli işçi bulamayan işverenler, kendilerini yerel hiyerarşi sıralamasını bir parçası olarak görmediklerinden düşük statülü işleri kabul etmeye hazır olan göçmenlere dönmektedir. Göçmenler, sadece ücretle motive edilebildikleri için bu ücretler kendi ülkelerine kazandıklarından daha yüksektir. Yerli işçilerin düşük statülü işlerden kaçınma isteği, belli işlerde ağırlıklı olarak göçmenlerin çalışması söz konusu olduğunda, bu işlerin statüsünü daha da düşürmektedir (Lordoğlu vd., 2004).

İkili işgücü piyasası teorisi temel olarak gelişmiş ülkelerde *düşük seviyeli işgücüne* sürekli bir talep olduğundan ve yerli işçiler kabul etmediği için göç sürekli olarak artmakta olduğunu öne çıkarmaktadır. Bu teori göçü, modern sanayi toplumlarının yapısal ihtiyaçlarıyla ilişkilendirmekte ve daha çok gelişmiş alıcı ülkelerin göç motifleri üzerinde durmaktadır (Toksöz, 2006: 17). Bu teoriye göre göç alan ülkelerin çekici faktörleri göç veren ülkelerin itici faktörlerinden daha önemlidir. gelişmiş ülkelerde işgücü göçü ihtiyacı ekonomik yapı açısından gereklidir. Göç alan ülkelerdeki çekici faktörler, sabit yapıli enflasyon, motivasyon problemleri, çift yönlü ekonomi, işgücü arzıdır (Dişbudak, 2003:34).

1970'li yılların sonlarında Michael J. Piore tarafından geliştirilen teori göçün, sanayi toplumlarının sürekli bir gereksinimi olduğunu ileri sürmektedir. Göçmen işgücüne duyulan ihtiyaç sanayi toplumlarının yapısal özelliklerinden kaynaklanmaktadır, çünkü kapitalizm varlığını sürdürebilmek için olumsuz koşullarda düşük ücretlerle çalışabilecek kişilere ihtiyaç duymaktadır. Gelişmiş ülkelerdeki ekonomik yapılanma sermaye-yoğun birincil bir sektör ve onu destekleyen emek-yoğun ikincil bir sektörden oluşmaktadır. İşgücü piyasasındaki yukarı doğru hareketlilik oldukça zor olduğundan işgücü ikincil sektörde kalmakta, diğer yandan enflasyon baskısı nedeniyle ücretlerin ve çalışma koşullarının düzeltilmesi yoluna gidilmemektedir. Bu yapılanma içinde göçmenler, ikincil işleri kabul etmektedirler, çünkü bu ücretler halen kendi ülkelerindekinden yüksek olmaktadır. Böylece, bu esnek üretim yapısı içinde vasıfsız göçmen işçiler de kötü çalışma koşullarında istihdam edilme imkânı bulabilmektedirler. Dolayısıyla, gelişmiş ülkeler kendi vatandaşları tarafından yapılmayan ikincil işlerde göçmen işgücü istihdam ederek, birincil sektörlerini geliştirecek desteği sağlamaktadırlar (Piore, 1979: 23-33; Vural, 2007: 15).

“İkiye Bölünmüş Piyasalar” kuramı, uluslararası göç hareketinin modern sanayi toplumlarının işgücü talebinden ileri geldiğini savunmaktadır. Bu kuramın önde gelen isimlerinden Piore'ye (1979) göre, uluslararası göç, gelişmiş ülkelerin ekonomik yapısının bir temel ögesi olan sürekli işgücü talebinden dolayı gerçekleşmektedir. Piore'ye göre, göç hareketleri, gönderen ülkenin yüksek işsizlik ya da düşük ücret gibi itici (push) faktörlerden değil, kabul eden ülkelerin kaçınılmaz ve kronik düşük ücretli işgücü ihtiyaçlarından dolayı gerçekleşmektedir. Bu kurama göre gelişmiş endüstrileşmiş toplum ve ekonomiler sürekli olarak esnek ve ucuz emek gücüne ihtiyaç duyacağı için bu koşullarda göçün önüne geçmek mümkün olmamaktadır.

Piore'nin kurama da ismini veren en önemli varsayımına göre işgücü piyasası iki sektörden oluşmaktadır. Bu modele göre işgücü piyasası iki sektörden oluşmaktadır. Birinci sektördeki işler ağırlıklı olarak yerli işçiler tarafından işgal edilmektedir, göçmenler ise ikinci sektörde yoğunlaşmaktadır (Abadan-Unat, 2006). Buna göre, sermaye-yoğun olan birinci sektördeki işçiler en iyi donanım ve aletlere sahip vasıflı işlerde çalıştırılmaktadır. İşverenler bu işçileri eğitmek yoluyla onlara yatırım yapmaktadır. Birinci sektördeki işçiler, yaptıkları işler üst-düzyer beceri, deneyim ve bilgi gerektiren karmaşık işleri gerçekleştirmektedir. Bu işçiler çoğu zaman sosyal güvencesi tam, sigortalı, toplu sözleşmeli ve sendikal hakları olan işçilerdir.

Buna karşılık emek-yoğun ikinci sektörde ise, işçiler istikrarsız ve vasıfsız işlerde çalıştırılmaktadır. Vasıflı olmadıkları için işlerine kolaylıkla son verilmektedir. Herhangi bir ekonomik bunalımda bordroları ilk küçülen kesim bu ikinci sektörde çalışan işçilerdir. Bu ikinci sektörün en önemli özellikleri, vasıflarının düşük olması, düşük ücret, istikrarsız çalışma koşulları, çoğu zaman sigortasız ve güvencesi çalıştırılma ve düşük toplumsal hareketliliklerdir. Bu ikinci sektördeki vasıfsız işlere gelişmiş ülkelerin yerli işçileri rağbet etmemekte ve işçi talebinin fazla olduğu durumlarda bu boşluğu çoğu zaman göçmen işçiler doldurmaktadır. İşgücünü piyasasının bu ikili karakteri, "bölünmüş işgücü piyasası" ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, ikiye bölünmüş piyasası, emek piyasasındaki ayrışmalarda kurumsal etmenlerin yanında rekabet ve toplumsal cinsiyet ve etnisitenin de önemli rol oynadığını iddia edilmektedir (Piore 1979).

"Bölünmüş iş piyasası" kuramının uluslararası göç ile ilgili ilkelerini özetleyecek olursak;

1. Göç hareketleri, büyük ölçüde gelişmiş ülkelerin işverenleri ya da onların adına hareket eden hükümetler tarafından açıklanan işgücü isteği ve istihdam kararına bağlı olarak oluşmaktadır. Buna göre, gelişmiş ülkelerde işgücü pazarı ikiye ayrılmış bir meslek yapısına sahiptir ve uluslararası göç hareketi devletler veya firmalar aracılığıyla yapılan işgücü taleplerine dayanmaktadır.
2. Göçmen işçi isteği ekonominin yapısal gereksinmelerinden ve ücret önerilerinden çok istihdam uygulamalarından kaynaklandığı için, uluslararası ücret farklılıkları göçün ne yeterli ne de gerekli koşuldur.
3. Göçmen kabul eden ülkelerdeki düşük düzeyli ücretler göçmen işçi sayısının azalması ile yükselmez. Ücretleri düşük düzeyde tutan faktör, toplumsal ve kurumsal mekanizmalardır.
4. Göçmen işçilerin artması halinde düşük düzeyli ücretler daha da azalabilir, çünkü ücretlerin yükselmesini önleyen toplumsal ve kurumsal mekanizmalar ücret düşüklüğünü önleyememektedir.
5. Hükümetler ücret ve istihdam alanında oluşacak küçük değişiklikler yoluyla uluslararası göç hareketini etkileyemezler. Göçmenler, günümüz endüstri-sonrası toplumun ayrılmaz bir parçasıdır. Göçmenlik alanında değişiklik

yapılmak isteniyor ve göç azaltılmak isteniyorsa, bu ancak dünya ekonomisinin yapısında yapılacak değişikliklerle mümkün olabilir.

Son olarak, bölünmüş işgücü piyasası kuramı, mikro-ekonomi modellerinde ileri sürüldüğü gibi göç etmek isteyen kişilerin rasyonel yoldan oluşan, kendi çıkarlarını ön planda tutan kararları verdiğini inkâr etmemektedir. Aksine birçok durumda, göçmen işçinin sağlayabildiği kazanç ve tasarrufların geride bırakılan aileye önemli bir destek sağladığını da kabul etmektedir.

Dünya Sistemi (Merkez-Çevre) Göç Kuramı

Bu görüş, 1970’li yıllarda Wallerstein, Amin, Galtung, Castle ve Kosack tarafından ortaya atılmış ve 1980’li yıllarda Castles, Sassen ve Portes gibi akademisyenler tarafından geliştirilmiştir. Bu kuram, “merkez çevre” ilişkileri ya da “gelişmiş-az gelişmiş” ülkeler arası çıkara ve sömürüye dayanan ilişkileri vurgulayan alternatif bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımlara göre göç, modernleşmeyi ve gelişmeyi sağlayan bir mekanizmadan ziyade, göçmen işçi gönderen ülkelerdeki işgücü kaynaklarının gelişmiş ülkeler yararına kullanılmasına yaramakta ve gelişmekte olan ülkelerin sosyo-ekonomik gelişmelerini olumsuz bir biçimde etkilemektedir.

Wallerstein’in kuramsal yaklaşımına göre, kapitalizm ve kapitalizmin çeşitli görüntüleri, günümüz ekonomisini ve buna bağlı olarak da göçlerin yapısını belirleyen temel unsurlardır (Wallerstein, 1995: 134). Wallerstein’a göre uluslararası göçün kökeni, ulusal ekonomilerde ortaya çıkan ikili pazar yapısı değil, 16. yüzyıldan bu yana genişleyen dünya pazarıdır. Kuramın geliştirdiği şemaya göre, merkezdeki kapitalist ağlar, kapitalist olmayan toplumların çevre dokularına sızmaya başlayınca çevredeki nüfus göç etmeye başlar. Buna göre, dünya sistemi teorisinde çevre ülkelerinin kontrolünde bulunan hammadde ve işgücü kapitalist yayılmanın sonucunda merkez ülkelerin kontrolüne geçmektedir. Gelişmiş merkez ülkelerde işçi açığı olması halinde, çevre ülkelerden merkez ülkelere işçi göçleri ortaya çıkmaktadır. Bu süreç, sömürgecilik olgusuyla da çok yakından ilgilidir.

Entelektüel temellerini Marksist politik-ekonomikten alan dünya sistemi kuramı, dünya ekonomisindeki eşitsiz ekonomik ve siyasal güç dağılımına vurgu yapmaktadır (Castles, 2009). Göç, sermaye için bir çeşit ucuz emek olarak görülmektedir. Ayrıca göç, zenginleri daha da zengin yapmak için eşitsiz kalkınmanın ve yoksul ülkelerin kaynaklarının sömürülmesinin devamlılığını sağlamaktadır (Castles ve Kosack, 1985; Cohen 1987). Buna göre, göç, kapitalist gelişme sürecinde ortaya çıkan düzensizliklerin ve bozulmaların doğal bir sonucudur. Dünya sistemi kuramı, uluslararası göçün giderek genişleyen küresel piyasanın siyasal ve ekonomik organizasyonlarını izlemekte olduğunu ileri sürer. Kapitalist ekonomik ilişkilerin çevre ülkelere nüfuz etmesi, kapitalist olmayan toplumlarda dışarıya göçe eğilimli hareketli bir nüfus yaratır.

Kapitalist sistemin dinamikleri gelişmekte olan ülkelerde hareketli bir nüfus yaratmakta, böylece gelişmekte olan ülkeler dünya sistemiyle iç içe olmaktadır. Bu görüşün bileşenleri, kapitalist sürecin yarattığı bu hareketli nüfusun aynı zamanda gelişmiş batılı ülkelerden etkilendiğini tartışmaktadır (Dişbudak, 2003: 35). Bu yaklaşımda göç esas olarak kapitalist birikim sürecinin yayılcı doğasına bağlı olarak ucuz emeğin sermaye için harekete geçirilmesinin bir sonucudur (Toksöz, 2006: 19). Dünya sistemi teorisi, genellikle mikro ekonomik karar süreçlerini değerlendirme dışında tutarak, daha üst düzeydeki birikim yöntemleri üzerinde yoğunlaşmakta ve göçü ulusal sınırları aşan pazar açılımı ve ekonomik küreselleşmenin doğal bir sonucu olarak değerlendirmektedir.

Dünya sistemi teorisi göçü kapitalist sistemin doğal bir çıktısı olarak görmektedir. Gelişmekte olan ülkeler bu sistemin bir parçası olup, göç de bunun önlenemez bir sonucudur. Süreç genellikle sıralı bir şekilde gerçekleşir. Birincisi gelişmiş ülkelerden mal akımı olmaktadır, daha sonra bunun karşısında işgücü göçünü de beraberinde getirmektedir. Daha sonra batılı ülkeler kendi ülkelerine gelişmekte olan ülkeleri yeni fırsatlar için davet etmektedirler. Bazen de gelişmekte olan ülkelere sermaye götürmektedirler. Gelişmiş ülkelerin bu ülkelere gitmelerinin nedeni genellikle ihracat ve hammadde değişimidir. Sonra bu ülkelerden bu maddelerin taşınması için, ulaşım ve iletişim gereksinimlerini karşılayacak altyapı kurulmakta, hammaddelerin taşınması ve işlerin yürütülmesi sağlanmaktadır. Aynı zamanda bu olaylar bölgelerin altyapısını değiştirmektedir. Sonuçta bu olaylar gelişmekte olan ülkelerde artan, boş bir nüfus yaratmakta ve bu insanlar göç etmektedirler. Toksöz'e (2006: 19) göre yirminci yüzyılda yeni sömürgeci rejimler ile çokuluslu şirketler ve çoğalan doğrudan yabancı yatırımlar aracılığıyla hızlanan bu sürecin ivmesi, küreselleşmeyle birlikte daha da artmıştır.

Dünya sistem teorisi, dünyayı merkez ve çevre olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Wallerstein'in yaklaşımı çerçevesinde, merkez ülkeler, ekonomik ve sosyal olarak gelişmiş ve genel olarak da kapitalist ilişkiler sistemini uygulayan ülkelerdir. Çevre ülkeler ise kapitalist ağlar ve değerler ile kuşatılmış ve merkez ülkelere bağımlı olan ülkelerdir. Merkez ve çevre ülkeler kapitalist değerler ve ekonomik zorunluluklar sistemi çerçevesinde karşılıklı olarak birbirlerine bağımlılık ilişkisi içerisindeyler. Çevre ülkeler merkez ülkelerin sürekli kapitalist gelişimi için ihtiyaç duyulan bir konumdur. Bağımlılık sistemi içerisinde merkez ülkeler, ucuz işgücü, hammadde ve üretilen malın pazarlanması için çevre ülkelere ihtiyaç duymaktadırlar. Çevre ülkelerden gelen hammadde, çevre ülkelerden gelen ucuz işgücüyle işlenerek maliyet düşürülmekte ve düşük maliyetli bu ürünler ülke içinde tüketilmekte ya da diğer ülke pazarlarına ihraç edilmektedir (Wallerstein, 1995: 134-135). Bu temel teze bağlı olarak, dünya, merkez ve çevre olmak üzere ikiye ayrılmıştır ve bu ikili dünya birbirine ekonomik temelde bağımlı olarak var olabilmektedir. Modern ekonomiyle birlikte kapitalizmin de

gelişmesine koşut bir durum olarak bağımlılık, ekonomik temelli kapitalist bağ-lara dönüşmüştür.

Bu kuram, uluslararası göçü, küreselleşmenin ve güçlü kapitalist ekonomilerin zayıf ekonomilere nüfuz ederek bir dünya sistemi oluşturmasının bir sonucu olarak görmektedir. Bu durum, yoksul ülkelerdeki gelir kaynaklarını zayıflatarak daha iyi koşullar arayan hareketli bir işgücünün oluşmasına neden olmaktadır. Bu süreç, çok uluslu şirketler ve doğrudan yabancı yatırımları ile hızlanmakta, tarım reformları ve tarımsal üretimin azalması ile kent-kır ayrımı artmaktadır. Bu koşullarda, gelişmiş ülkelerde ihtiyaç duyulan vasıfsız işgücü açığı bu ülkelerden gelen göçmen işçiler tarafından karşılanmakta, böylece göç akımlarına dayanan dünya çapında bir işgücü arz-talep düzenlemesi oluşmaktadır. Sanayileşmiş merkez ülkeler, çevre ülkelerin işgücünü ve özellikle beyin göçü ile nitelikli işgücünü sömürmekte, asimetrik bir bağımlılık ilişkisi oluşmaktadır (Vural, 2007: 15-17). Merkez ülkeler, ekonomik ve sosyal olarak gelişmiş ve genel olarak da kapitalist ilişkiler sistemini benimsemiş ülkelerdir. Çevre ülkeler ise bu kapitalist ağlar ve değerlerle kuşatılmış merkez ülkelere bağımlı olan ülkedir. Merkez ve çevre ülkeler, kapitalist değerler ve ekonomik zorunluluklar sistemi çerçevesinde karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdırlar.

Ayrıca, çevre ülkeleri yurtdışına yani gelişmiş ülkelere verecekleri işgücüyle modernleşme ve gelişimlerini kolay gerçekleştireceklerini düşünseler bile bu hiç bir zaman olası bir şey olmayacaktır (Yalçın, 2004). Bu noktada, merkez-çevre kuramcıları, göçmen işçilerin ülkelerine tükenmiş, sağlıksız ve yaşlı döndüklerini, dolayısıyla da kendi ülke ekonomilerine katkıda bulunamadıkları tezini savunurlar. Göçmen işçiler endüstri toplumunun, endüstriyel yaşam standartlarından, değerlerinden ve normlarından yeterince etkilenmedikleri için dönüşlerinde toplumsal değişimde itici bir faktör olamayacaklardır. Bu görüşe göre, göçmen işçiler kötü, tehlikeli ve daha düşük ücretli işlerde çalışmaktalar ve dolayısıyla meslek eğitimi ve ülkenin dilini bilme ihtiyacı hissetmemektedirler. Ayrıca işçilerin gönderdikleri tasarrufların ödemeler dengesinde önemli bir değişme yarattığı, her zaman yurttan üretim için yatırım olarak kullanılmadığı da belirtilmektedir.

Dünya sistemleri kuramına göre uluslararası göç, kapitalist gelişmenin neden olduğu kopma ve yer değiştirmelerin doğal sonucu olmaktadır. Kapitalist ekonomi, Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'daki merkezlerden giderek daha geniş halkalar halinde yayıldıkça dünya nüfusunun giderek büyüyen kısmı dünya Pazar ekonomisine dâhil edilmektedir. Çevre bölgelerdeki toprak, hammadde ve emek dünya pazarlarının denetimi altına girdikçe göç akımları oluşmakta, bunların önemli bir kısmı da dış ülkelere yönelmektedir (Abadan-Unat, 2006).

Merkez-çevre kuramına göre, çevre olarak adlandırılan ülkeler, merkez ülkeler için vazgeçilemeyecek ve merkez ülkelerin sürekli kapitalist gelişimi perspektifinde ihtiyaç duyulan bir konumdadırlar. Meydana çıkan bu ihtiyaç, aslında bağımlılık zincirini oluşturan iktidar mekanizmasının temel gereksinimidir. Kurulan bağımlılık sistemi içerisinde merkez ülkeler, ucuz işgücü, hammadde ve

üretileen mamul malın pazarlanması için çevre ülkelere ihtiyaç duymaktadırlar. Çevre ülkelerden gelen hammadde, yine çevre ülkelerden gelen ucuz işgücüyle işlenerek maliyet düşürülmekte ve düşük maliyetli bu ürünler ülke içinde tüketilmekte ya da diğer ülke pazarlarına ihraç edilerek kapitalist sisteme bir geri dönüşüm sağlanmaktadır. Kuramın temel işleyişi çerçevesinde, merkez ülkeler var olan kapitalist birikimlerini geliştirmek ve mükemmelleştirmek için çevre ülkelere ihtiyaç duyarlar. Çevre ülkeler de, kapitalist gelişimlerini tamamlama ve ekonomik refahlarını yükseltmek için merkez ülkelerle bu tip bir ilişki sistemine dâhil olmaktadır. Görüldüğü üzere, bağımlılık tüm gelişmişlik ve azgelişmişlik kriterlerine göre olsa da sadece tek taraflı değildir. Çünkü gerek merkez olarak kabul edilen gerekse de çevre olarak kabul edilen ülkelerin, çeşitli bağlamalarda ve yapılarında birbirlerine ihtiyaçları vardır (Çağlayan, 2006).

Görüldüğü gibi, İtme-çekme teorileri esas olarak, bireylerin gönüllü göçüne yoğunlaşma eğilimdeyken, dünya sistemi yaklaşımı ise sermayenin kitlesel emek gücü arayışına odaklanmaktadır. Dünya sistemi teorisine göre, emek göçü, kapitalizmin merkez ülkeleriyle onların azgelişmiş çevreleri arasında eşitsiz ve adaletsiz bir şekilde kurulan iktidar ve sömürü ilişkisinin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Buna göre, göç, üçüncü dünyanın birinci dünyaya bağımlı kalması, dünya ticareti ve çıkarlarının kontrol edilmesi açısından askeri güç kadar önemlidir. Sonuç olarak, bu kurama göre, kapitalist etkiler çok önemlidir. Herhangi bir dünya sistemi çerçevesinde oluşan merkez çevre ilişkisinde kapitalist yayılmanın etkisiyle çevre ülkelerde bir nüfus hareketi meydana gelmektedir. Zolberg (1983: 9) geçmişteki ve günümüzdeki göçleri, özellikle de çağımızdaki işgücü göçlerinin, çevre ülkelerden merkez ülkelere doğru aktığını belirtmektedir. Sonuç olarak, uluslararası göç, kapitalist gelişiminin neden olduğu kopma ve yer değiştirmelerinin doğal sonucudur.

Dünya sistemi kuramına göre, merkez ülkeler, ucuz işgücü ihtiyaçlarını karşılamak için, hayli sınırlayıcı da olsa, göçmen kabul politikaları uygulamaktadır. Günümüzde uygulanan göçmen kabul politikaları birçok ağır önkoşullar içermektedir. Buna göre, nitelikli, iyi yetişmiş, kalifiye eleman olmak önemli bir önkoşuldur. Çevre ülkelerden gelen nitelikli işgücü (beyin göçü) merkez ülkelerde düşük ücretle çalışmakta, böylece de üretim maliyetleri düşürülmektedir. Çevre ülkelerden merkeze doğru akan göç olgusunun bir diğer biçimi de vasıfsız işçilerin göçüdür. Merkez ülkeler, emek yoğun sektörlerde kendi ülkesinin vasıfsız işçisinden daha ucuza çalıştıracığı, vasıfsız işçileri de göçmen olarak kabul etmekte ve/veya bu işçileri kaçak göçmenler arasından temin ederek çalıştırmaktadır. Çevreden merkez ülkelere doğru olan göç sonucunda merkezde üretim maliyetleri düşmektedir. Ağır sanayi üretimi çevre ülkelere kaydırıldığı ve iletişim ve bilgi teknolojileri geliştiği için, merkez ülkelerde eğitim ve sağlık alanında çok fazla yüksek ve düşük vasıflı işgücü ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Gelişmiş ülkelerin küresel kentlerinde çevreden gelen ve düşük ücretle çalışan vasıflı göçmenlerin yanında, özellikle hizmet sektöründe (garson, bahçıvan, hizmetli,

sağlık personeli vb.) ciddi düzeyde bir vasıfsız işgücüne ihtiyaç bulunmaktadır. Sonuç olarak, dünya sistemi kuramı, uluslararası göçün giderek genişleyen küresel piyasanın siyasal ve ekonomik örgütlerini izlemekte olduğunu ileri sürmektedir.

Karşılıklı olarak merkez ve çevre ülkeler arasındaki bağımlılık ilişkisini de derinleştiren bu durum, çevre ülkede de bir takım değişimlere yol açmaktadır. Merkez ülkelerdeki kapitalist firmaların çevre ülkelerde kurdukları fabrikalar ve bu fabrikalarda çalışan işgücü, çevre ülkedeki geleneksel üretim mekanizmalarını ve sistemlerini zayıflatmaktadır. Zayıflayan üretim mekanizmaları ve geleneksel üretim etkinliklerinden kopan yeni işçiler, ucuz emek piyasasına katılmakta ve bu piyasayı canlı tutmaktadır. Ucuz işgücüne olan talep, kadın ve çocuk işçiliğine duyulan ihtiyacı da artırmaktadır. Bahsedilen bu kapitalist işleyiş, çevre ülke içinde de bir göçe neden olmaktadır. Geleneksel üretim tarzından kopan işçiler sanayi merkezlerine doğru göç ederek, ülke içinde de bir göçe neden olmaktadır. Merkez kapitalist ülkelerdeki sanayi firmaları, çevre ülkelerde montaja dayalı fabrikalar kurmaktadır. Çevredeki bu üretim ihracata yöneliktir ve daha çok kadın emeği gerektirmektedir. Kadın emeğinin kullanılması ücretleri düşürmekte ve yerel üretimleri krize sokarak erkek işçileri daha fazla işsiz bırakmaktadır. Sonuç olarak, bu durum da göç etmeye hazır kitleler ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Örneğin, merkez-çevre ilişkilerine dayalı olarak, kapitalist çiftçiler küresel pazar ekonomisi ile rekabet edebilmek için çevre bölgelerde üretimi tek düze hale getirmekte, sanayi mamulü gübre ve tohum kullanmaya başlamaktadırlar. Geçime dayalı tarım yerini piyasa ilişkilerine açık nakit karşılığında üretilen mahsule bıraktığı için daha fazla tarım işçisi işsiz kalmaktadır. Böylece, çevredeki yerel tarımsal topluluklar daha fazla zayıflamakta ve göç adeta kural haline gelmektedir (Abadan-Unat, 2006). Tekrar vurgulamak gerekirse, kapitalist ilişkiler ağı, hem çevre ülkelerden merkez ülkelere doğru göçe, hem de çevre ülkenin kendi içerisinde sürekli bir göçe neden olmaktadır. Castles'ın söylediği gibi, "bir kez açılan göç musluğunu kolayca kapatmak artık mümkün olmamaktadır". Çevre ülkelerde kapitalist ekonomiler tarafından böylelikle yaratılan göçmenler, bu işgücünün çoğunlukla gelişmiş ülkelere göç etmesine yol açmaktadır. Bunun sonucunda göçmenler büyük şehirlerde yoğunlaşmaktadır.

Özetleyecek olursak, dünya sistemleri kuramı şu ilkelere dayanmaktadır:

1. Küreselleşen ekonomi kapsamında kapitalizmin çevre ülkelere yeni pazarlar, hammadde ve emek arayışı içinde sızarak, var olan yapıları, sermaye birikiminin mantığı içinde dünya piyasasına entegre etmesi, bu bölgelerde var olan sosyal ve ekonomik yapıları bozar ve insanları geleneksel geçim yollarından yoksun bırakarak göçe zorlar (Amin, 2003).
2. Kapitalizmin çevre ülkelere girmesiyle, kırsal kesimde rekabete ayak uydurabilen daha büyük işletmeler ayakta kalırken, orta ve küçük ölçekli işlet-

- melerin çökmesiyle geçim araçlarını kaybeden işsiz köylü kitlesi ya aynı ülkede kırsal bölgelerden kentlere ya da ülke dışına göç eder.
3. Gelişmiş dünyanın kapitalist piyasa sisteminin çevre ülkelerine girişi, uluslararası göç akımını harekete geçiren doğal bir süreçtir. Kapitalizmin çevre ülkelere daha çok ucuz emek arayışı içinde sızması ve ekonomik ve finansal piyasaların yayılması uluslararası göçü artırır.
  4. Uluslararası işgücü akımı, uluslararası mallarla sermayenin akımını ters yönde izlemektedir. Kapitalist yatırım, çevre ülkelerinde köklerinden kopmuş, göçe hazır bir nüfus yaratmakta, bunun sonucunda ulus-ötesi hareketler doğmaktadır.
  5. Uluslararası göç, piyasa ekonomisinin küreselleşmesinden kaynaklandığına göre, bu göçü önlemenin bir yolu, hükümetlerin deniz aşırı yatırım alanları ile çok uluslu şirketlerin finans faaliyetlerini denetlemektir.
  6. Kapitalist ekonomiler kendi sınırlarının ötesinde yaptıkları yatırımları korumak için, gerektiğinde siyasal ve askeri müdahaleler başarısızlığa uğradığında bu kez merkez ülkelere yönelen sığınmacı ve mülteci göçlerine yol açmaktadır. Bu da uluslararası göçü besleyen bir başka faktördür.
  7. Kapitalist dünya sisteminin ülkeler ve bölgeler arasında yarattığı ve derinleştirdiği eşitsizlikler ve göç veren ve alan ülkelerin yoksulluk ve refahları birbirlerinden bağımsız olgular değildir. Arada nedensel ilişki vardır. Göç veren ülkelerin yoksulluğunun nedeni, göç alan ülkenin o ülkelerin ekonomi ve politikalarına yaptıkları müdahalelerdir (Bonacich, 1993: 687; Purkis, 2005 47).

Dünya sistemi kuramı zaman zaman bazı eleştiriler almaktadır. Dünya sistemi yaklaşımı çağdaş göçlerin oldukça karmaşık olan yapısını tatminkâr bir şekilde analiz edemeyecek kadar tek boyutlu görünmektedir. Dünya sistemi yaklaşımı ise sermayenin çıkarını her şeyin belirleyicisi olarak görüp bireylerin ya da grupların eylem ve isteklerini yeterince analiz etmemektedir. Eğer, Batılı devletlerin sermaye ve çıkar mantıkları dünya sistemi kuramının iddia ettiği kadar egemense nasıl oluyor da göç politikaları önceden planlanmadığı halde, bu kadar sıklıkla değişebilmektedir.

Göçmen İlişkiler Ağı (Network) Kuramı

1990'lı yıllarda sosyolojide kullanılmakta olan "ağ" kavramı göç olgusunu açıklamakta da kullanılmaya başlanmıştır. Massey, göç ağını göçmenlerin aileleri, arkadaşları ve ülkelerinde kalan yakınları ile karşılıklı ilişkilerinin bir bütünü olarak tanımlamaktadır. Bu ağlar, göç sürecinin maliyetini ve risklerini azaltarak göç kanalları oluşmasına yol açmaktadır. Göç kanalları çoğaldıkça, göçmenler için daha fazla hedef ülke ve faaliyet alanı sunmaktadır. Bu ağların enformel olması halinde, göçmenlerin seyahat ve konaklamalarını karşılayabilmektedir. Daha farklı durumlarda ise bazı aracı kurumlar, göçmen kaçakçılığı yoluyla kişileri yüksek ücretler karşılığında sınırlardan geçirmektedir. Bu aracı ağları kulla-

nan göçmenler borç yükü altına girmekte, kimi zaman baskı ve şiddete maruz kalabilmektedir (Massey vd., 1993: 24-32; Vural, 2007: 16).

Wilpert'e göre göçmen ağı şu şekilde çalışmaktadır: "Öncü göçmenler öncelikle göç veren ve alan toplulukları birbirine bağlayan bir altyapı oluştururlar ve bu bağlantı göç veren toplumdaki diğer bireylere göçme olanağı sağlar. Yeni göç dalgaları, kurulmuş bu ağı harekete geçirir ve sonradan göç edenler ilk gelenlerin tecrübelerinden yararlanırlar. Zamanla göç kendi kendini devam ettiren bir hal alır" (aktaran, Yalçın, 2004, 50). Göçmen ilişkiler ağı kavramı, terk ettikleri kendi ülkeleri ile yeni yerleştikleri ülkelerde eski göçmenler, yeni göçmenler ve göçmen olmayan kişiler arasında ortak köken, soydaşlık ve dostluk bağlarından oluşan kişiler arası bağlantıları ifade etmektedir. Göçmenlerin sahip olduğu bu ilişkiler ağı gerektiğinde başvurulabilecek, göçle ilgili yardım sağlayan ve problemlerin çözülmesini sağlayan sosyal bir sermayedir. Ayrıca, zaman içinde bu ilişki ağları göçmen gönderen ülkenin diğer diğer katmanlarına da yayılmaktadır. Göçmenlerin göç ettikleri ülkede kurdukları, aynı zamanda göç alan ülke ile göç veren ülke arasında da kurdukları sosyal ağlar, göçler üzerinde etkili olmaktadır. Bu ağlar hemen her tür sosyal temele ve değişkene bağlı olarak kurulmuş, güçlü ve zayıf ağlar olabilir.

Göç bir kez başladığında göçü yapan kişinin etrafındaki insanları da etkisi altına almaktadır. Göçmenlerin sahip olduğu bu ilişkiler ağlarının varlığı, uluslararası göçü hızlandıran ve yaygınlaştıran bir faktördür. Bu durum uluslararası göçün sürdürülebilirliğini arttıran bir faktördür. Yabancı bir ülkeye ilk kez giden göçmenler, özellikle illegal yollardan gitmeleri halinde, yardım alabilecekleri bir ilişkiler ağı olmadığından, yüksek meblağdaki masrafları göze almak zorundadırlar. Ancak onları izleyen her yeni göçmen soydaşlık ve dostluk esasına dayanarak destek görebileceği için, göç masrafları azalmaktadır. Böylece göç hareketi sınırsız şekilde sürdürülmektedir. Sonuç olarak, yabancı bir ülkeye illegal yollardan ve ilk kez giden insanlar için göçmen akrabalarından veya tanıdıklarından alacakları yardım onların masraflarını ve risklerini azaltacağı için bu tür zincirleme göç hareketleri oldukça yaygınlaşmaktadır.

Aileye veya ortak kökene dayanan bağlantılar, barınma, iş bulma ve bürokratik işlemlerin halledilmesine yardımcı olur, kişisel sorunlar konusunda destek sağlar. Bu sosyal ağlar göçmenler ve aileleri açısından göç sürecinin güvenli ve daha kontrol edilebilir olmasını sağlar. Göç hareketleri bir kez başladığında artık kendi kendini sürdürebilir sosyal bir sürece dönüşür (Castles, 2009: 38).

Bugün pek çok göç teorisyeni göç hareketinin başlaması ve sürdürülmesinde bilginin ve "kültürel ve sosyal sermayenin" (diğer ülkeler hakkında bilgi, yolculuğu organize edebilme, iş bulma ve yeni çevreye uyum sağlayabilme kapasitesi) rolüne vurgu yapmaktadır (Castles ve Miller 2008: 37). Enformel ağlar, kişisel ilişkileri, aile ve ev kalıplarını, arkadaş ve cemaat bağlarını, sosyal ve ekonomik konularda karşılıklı yardımlaşmayı kapsamaktadır. Bu tür bağlantılar bireyler ve gruplar için hayati kaynakları sağlar ve "sosyal sermaye" olarak da düşünülebilir

(Bordieu ve Wacquant, 1992: 119). Örneğin, 1970'lerde Meksikalı göçmenler üzerine yapılan bir araştırma bu göçmenlerin yüzde doksanınin enformel ağları kullanarak aile veya işveren bağlantılarıyla ABD de yasal oturma izni aldıklarını göstermektedir (Portes ve Bach, 1985).

Ayrıca, göçmenlerin ilişki ağları yerleşme ve göç bölgesinde cemaat oluşumu sürecine bir temel sağlamaktadır. Göçmen grupları kendi sosyal ve ekonomik altyapılarını geliştirirler: İbadet yerleri, dernekler, dükkânlar, kafeler, kafeler, doktor ve avukat gibi profesyoneller ve diğer hizmetler. İlk göçmenleri göç ettikleri ülkede kalma süresinin uzaması eşlerini ve çocuklarını getirme ve aile birleşmelerine yol açmaktadır.

Ayrıca, ilişkiler ağı kuramına göre göçmenler arasındaki ekonomik ve siyasi bağlar da göz önüne alınmalıdır. Kurulan ilişki ağları, daha sonra kendini geliştirerek farklı alanlara kaymakta ve ağ giderek daha karmaşık hale gelmektedir. Bu durumun en güzel örneği Almanya'ya göç eden Türk işçilerin kurduğu göçmen ilişkiler ağına görülebilir. İlk dönemlerdeki ağın içeriği, Türkiye'den Almanya'ya göç edenlerin uyum ağlamasını kolaylaştıran, is ve kalacak yer bulma gibi ilksel durumlara yönelik iken, günümüzde ise, hala bu ilksel durumların varlığının yanında ekonomik ilişki ve Almanya siyasetinde etkin olma gibi noktalara da kaymıştır.

Göç edilen ülkedeki göçmen ağlarının varlığı sayesinde ekonomik yükler, yardımlaşma mekanizmaları ve bürokratik olayların hızlandırılmasıyla azalmaktadır. Yine aynı yardımlaşma mekanizmaları ve yeni gelen kişilerin yalnızlık hislerinden kurtulmalarıyla sosyal maliyette de bir düşüş yaşanmaktadır. Sonuç olarak kurulan ağla yaşanan ve süre giden göç arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur.

Ağın göçmenlerin sosyal uyumuna yönelik etkilerine bakıldığında, hem olumlu hem de olumsuz yanları görülmektedir. Göçmen ağının varlığının, yeni gelen göçmenin sosyal uyumunu kolaylaştırdığı açıktır; fakat bazı durumlar bunun tam tersinin de mümkün olduğunu göstermektedir. Göçmenler, var olan ekonomik, siyasal ve sosyal ağlar sayesinde, içe kapalı paralel bir toplum olarak yaşadığında, göç edilen yeni ülkedeki hayata göçmenlerin geçişi ve uyumu söz konusu olamamaktadır. Ağın varlığı sayesinde tüm ihtiyaçlarını kendi grubu içerisinde karşılayan yeni göçmen kişiler, daha çok kendi grubunun içine kapanmakta ve göç ettiği ülkedeki halkla temastan kaçınmaktadır. Almanya'da yaşayan Türkiyeli göçmenlerin durumu, bu uyumdan uzaklaştıran sürece örnek olarak gösterilebilir. Çünkü bu göçmenler arasında hala Almanca bilmeyen, yaşadığı Türk mahallesinden dışarıya çıkmamış ve bunlarla da yetinen pek çok insanın varlığı bilinmektedir. Bu durum da, göçmen ağı ilişkiler sistemi, tam anlamıyla göçmenleri kendi kültürünün içerisine kapatıp, uyumdan uzaklaştırmaktadır (Yalçın, 2004, 53-54). Göçmen ağının yardımlaşma ve dayanışma gibi olumlu etkilerinin yanı sıra, geldikleri yeni toplumdaki kendilerini yalıtma ve kendi grubunun içine kapanma gibi olumsuz etkileri vardır.

Ayrıca, küreselleşmenin belirtilerinden biri olan iletişim ve ulaşım teknolojilerinin hızlı değişimi, göçmenlerin geldikleri yerlerle yakın ilişkilerini sürdürmesini gittikçe daha da kolaylaştırıyor. Bu gelişmeler aynı zamanda insanların ekonomik, sosyal, ya da kültürel bağlarının olduğu bir takım yerler arasında düzenli olarak gidip-gelmelerinde olduğu gibi tekrarlanan göç hareketlerini ve dolaşımın büyüklüğünü kolaylaştırmaktadır. İşte bu toplumlar arasında düzenli göç-gelişimlerin artması durumuna ulus-aşırıcılık denilmektedir.

Ulus-aşırıcılık, küreselleşme bağlamında, birbirinden uzakta olan ve uzaktan iletişim kuran sanal cemaatler olarak akrabalığa, komşuluğa veya işyeri temelli eski yüz yüze cemaatlere doğru ilerleyebilmektedir. Uluslararası göçlerin ulus-aşırı bir niteliğe bürünmesi ve özellikle son çeyrek yüzyılda gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında yoğun bir insan hareketliliğinin yaşanması, sınır aşan ağların ve cemaatlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Faist (2003), bu durumu *Devlet-aşırı alan* kavramıyla açıklamaktadır. *Devlet-aşırı alanlar*, kişiler ile kolektif topluluklar arasında ortaya çıkan ve egemen devletlerin sınırlarını aşan ekonomik, siyasal ve kültürel bağları ifade etmektedir. Ortaya çıkan bu alanlar farklı yerlerdeki insanlar, ağlar ve örgütler arasında, verili ülke sınırlarının ötesine geçen ilişkiler kurulmasına olanak sağlamaktadır. *Devlet-aşırı alanlar*, son otuz yılda sınır aşan hareketlerde ortaya çıkan yoğunluğun bir türünü olmuştur. Bu alanlar bir yandan göçün gelişim sürecinde, diğer yandan ve asıl olarak mal ve bilgi değişiminin sonucunda ortaya çıkmaktadır. Her iki durumda da sadece göçmen örgütleri değil, var olan ya da kurulmakta olan siyasal parti ve inisiyatifler gibi kolektif topluluklar da gelişim süreçlerinde sınır aşırı ilişkilere başvurmaktadır.

Devletlerarası göçte ve sosyal alanlarda insanlar ve onların ağlar, örgütler, topluluklar içindeki bağları kurucu bir rol oynamaktadır. Devlet-aşırı topluluklar, hemşeri toplulukları, etnik yurtdışı toplulukları, dinsel topluluklar ve diaspora gibi farklı gruplardan oluşan (Faist, 2003: 27) bu ağların önemli bir boyutu da, bunların içerisindeki muhalif grupların, göç veren ve göç alan ülkelerin yasal düzen ve istikrarlarına yönelik sorunlar ortaya çıkarmalarıdır (Yıldız, 2010: 15-17).

Aile bağlantıları göçü mümkün kılan kültürel ve finansal sermayeyi de sağlar. Ayrıca, belli bireyler, gruplar veya kurumlar, göçmenlerin göç edecekleri ülkenin siyasal ya da ekonomik kurumlar arasında aracı rol üstlenebilir. Bu durum göçmenler ve göç edilecek ülkeler arasında bağlantılar kuran ve göçmenlerin göç etmesini (çoğu zaman paralı) bir şekilde sağlayan “aracı yapıları” doğurmuştur. Bu durum göç etmek isteyenlerin parasıyla ayakta duran bir “göç endüstrisi” ortaya çıkmaktadır. Aracı “ara yapılar” ise, göçmenler ile siyasal ve ekonomik kurumlara arasında aracı rol üstlenen bireyler, gruplar ve kurumları kapsamaktadır. Bu ara yapılar, işçi bulma örgütleri, avukatlar, acenteler, kaçakçılar ve diğer araçlar gibi çok sayıda yapıdan meydana gelir. Castles ve Miller (2008), küreselleşme bağlamında birbirlerinden uzakta olan ve uzaktan iletişim kuran insan-

ların bu ağlar vasıtasıyla “ulus-aşırı cemaatler” oluşturduklarını ve mevcut koşullarda bu cemaatlerin hızla çoğaldığını savunur.

Küresel ölçekte ortaya çıkan yoğun hareketlilik nedeniyle, Castles ve Miller (2008), içinde bulunduğumuz çağı *göçler çağı* olarak adlandırmakta ve bu koşulların kalıcı olacağını ifade etmektedirler.

İlişkiler ağı kuramının dayandığı temel prensipler şöyle sıralanabilir:

1. Göçmen ilişkiler ağları, göç hareketini özendirmek yoluyla göç etme isteğini sürekli olarak canlı tutmakta ve yaygınlaştırmaktadır.
2. Ücret farklılığı önemini kaybetmektedir çünkü göçmen ilişkiler ağı göçün yol açtığı masrafları ve içerdiği riskleri azaltmaktadır. Göçmen ağları, göçmenleri, göçün verdiği rahatsızlıktan ve masraflardan önemli ölçüde rahatlatırlar. Göçmenlerin gittikleri yerlerde uyumları için kolaylık sağlarlar.
3. Kendi anayurtlarındaki potansiyel göçmenler ve ağa yeni katılanlar için yabancı toplumdaki fırsatlar ve resmi yapılanmalar hakkında haber kanalları gibi hizmet verirler.
4. Göçmenler arasında ilişkiler ağı bir kez kurulduğunda, hükümetlerin bunu denetlemesi ve kontrol etmesi oldukça zordur. Göç alan ülkenin benimsediği göç politikaları ne olursa olsun, göçmen ilişkileri ve örüntüleri oluşmaya devam etmektedir.
5. Göçmen ilişkiler ağı, gönderen ülke topluluğunu daha fazla temsil eder hale gelebilmektedir. Göçmen ilişkiler ağı pekiştikçe, göçün sosyo-ekonomik nedenleri belirsizleşmeye başlamaktadır.
6. Göçmenlerin aile birleşmeleri yoluyla bir araya gelmesini hedefleyen politikalar göçmen ilişki ağları gittikçe daha da güçlendirmektedir. Çünkü belli bir ilişkiler ağına ya da göçmen ailesine mensup olan bireylere özel giriş hakkı tanınmaktadır.
7. Ağlar, göçmenleri, yeni gittikleri toplumdaki yalıtırlar ve onların kendi yurtlarıyla ilişkilerinin devamını sağlarlar.
8. Ağlar, göçün başlangıcını ve hedef yerini etkileyerek önemli ölçüde kimlerin göçeceğini belirlerler. Bu anlamda göçün hızını ve büyüklüğünü önemli oranda belirlemektedir.

Göç Sistemleri Kuramı

Göç sistemleri kuramı, göç olgusuna uluslararası ilişkiler çerçevesinde, ekonomik ve politik temelli olarak yaklaşan bir kuramsal çerçevedir. Bu kurama göre iki ya da daha fazla ülke karşılıklı olarak göçmen değişimiyle bir göç sistemi ve ilişkiler zinciri oluşturmaktadır. Bu ilişki ve ilişkiler bütünü yakın iki ülke arasında gerçekleşebileceği gibi, birbirleriyle aralarında hayli mesafe bulunan ülkeler ve bölgeler arasında da kurulabilir. Meksika ve ABD arasındaki göç ve göçmen ilişkisi, yakın bir coğrafya üzerinde; Batı Afrika ve Fransa arasındaki göç ve

göçmen ilişkisi de uzak iki coğrafya arasında gerçekleşen, göç sistemleri ilişkisine iyi birer örnek olabilirler (Çağlayan, 2006).

Göç sisteminde yer alan ülkeler coğrafi olarak yakın olmak zorunda değildir, çünkü göç için fiziksel yakınlıktan çok siyasi ve ekonomik ilişkiler daha önemlidir. Yakınlık, bu göç hareketlerini arttırmadığı gibi uzaklık da onlara engel olmamaktadır.

Bir göç sistemi birbirlerinden karşılıklı göçmen alan-veren iki ya da daha fazla ülke tarafından oluşturulur. Bu kurama göre göç hareketi, göç veren ve alan iki ülke arasındaki göçten önceki makro ve mikro düzeydeki ilişkiler temeline dayanmaktadır. Genel anlamda bu yaklaşıma göre, göç veren ve alan iki ülke arasında göçten önce tarihsel, politik ve sosyal bir ilişki mevcut ise göçün gerçekleşme olasılığı çok daha yüksektir. Bu ilişkinin temeli, sömürgecilik dönemine ve sömürge ilişkilerine, ticari ve mali ilişkilere, siyasi ve kültürel bağlara ya da siyasi nüfuz ve askeri işgale de dayanabilir. *Göç sistemleri teorisine göre*, göç hareketleri genellikle veren ve alan ülke arasındaki makro ve mikro ilişkilere dayanmaktadır. Buna göre, veren ve alan ülkelere arasında geçmişte sömürgecilik, sosyal etkileşim, ticaret, yatırım veya kültürel bağlar ve bağlantılar varsa, göç ortaya çıkmaktadır.

Göç sistemleri teorisi hem uluslararası ilişkilerle, politik ekonomiyle ve kolektif eylemler gibi makro, hem de bireylerin göçle ilgili kültürel ve sosyal yaklaşımları gibi mikro faktörlerle ilgilenmektedir. Göç sistemi iki veya daha fazla ülkenin göçmenlerini birbirleriyle değişimini ifade etmektedir. Bu yaklaşım daha çok birbirlerine bağlı yerler arasındaki göç akımlarını incelemektedir. Bu bağlantılar aslında bir devletin diğer devletle olan ilişkilerini kategorileştirmekte, karşılaştırmakta, aile ve sosyal ağlarla kültür bağlarını kurmaktadır (Castles ve Miller, 2008: 24). Uluslararası göç özellikle geçmişte sömürgeci olan devletlerle onların eski sömürgeleri arasında cereyan etmektedir. Ülkeler arası ilişkiler devletler arasında olabileceği gibi kültürel bağlar, aile bağları ve sosyal ağlar üzerinden olabilmektedir.

Kısacası, bu kurama göre, göç hareketlerini anlamak için hem mikro hem makro yapılar bakmak gerekmektedir (Toksöz, 2006: 20). Makro yapılar, geniş çaplı yapısal faktörleri içermekte, mikro yapılar ise göçmenlerin inançları ve kendi içindeki bireysel hareketlerini kapsamaktadır. Makro yapılar dünya piyasasında devletler tarafından oluşturulan ve göçmen kontrolü ile ilgili olan yasal, politik, ekonomik düzenlemeleri ve ilişkileri/yapıları içermektedir. Dolayısıyla makro yapılar, dünya pazarındaki politik ve iktisadi gelişmeleri, devletlerarası ilişkileri ve hukuk kurallarını, göçü önlemek, desteklemek veya yerleşimi kontrol etmek için göç alan ve veren ülkeler tarafından izlenen uygulamaları içerir. Mikro yapılar ise göçmenlerin kendileri tarafından geliştirilmiş enformel ağlardır. Göç ve yerleşme ile baş edebilmek için *zincirleme göç* (chain migration) kavramı daha önce literatürde kullanılan bu ağlara işaret eder. Bu yaklaşımdan hareket eden birçok yazar günümüzde bilgi ve kültür sermayesinin göçü başlatmada ve göç

hareketlerinin sürdürülmesindeki rolünü vurgulamaktadır. Diğer ülkelerin bilgisi, yolculuğun organizasyonu, olanakları, iş bulma ve yeni çevreye adaptasyon enformel ağların kurulmasında önemli rol oynamaktadır (Lordoğlu vd., 2004).

Sonuç olarak, göç gerçekleşirken resmi olan bağlar (makro) ile enformel bağlar (mikro) bir araya gelmektedir. Ayrıca, mikro yapılar, enformel ağlar da denilen kişisel ilişkileri, aile ve ev kalıplarını, arkadaş ve cemaat bağlarını, sosyo-ekonomik konularda karşılıklı yardımlaşmayı kapsar (Castles ve Miller, 2008). Bu makro ve mikro yapılar, *aracı yapılar* denen bir dizi mekanizmayla birbirine bağlantılıdır. İşçi bulma örgütleri, avukatlar, acenteler, kaçakçılar ve diğer araçların birleşmesiyle bir göç endüstrisi ortaya çıkarır. Makro yapılar, dünya piyasasının ekonomi politigini, devletlerarası ilişkileri ve göç veren/alan ülkeler tarafından göçmen yerleşimini denetlemek amacıyla düzenlenen kanunları, yapıları ve uygulamaları içeren büyük ölçekli kurumsal yapılara işaret ederken; mikro yapılar ise göç hareketinin başlaması ve devam etmesi ile ilgili bireysel faktörlerdir. Göç için sahip olunması gereken bilgiler (diğer ülkeye yolculuk organizasyonu, iş bulma, yeni çevreye uyum vb. hakkında) ve kültürel/sosyal sermaye de mikro yapılara örnektir.

Dolayısıyla, göç sistemleri kuramının kendine özgü yaklaşımı özellikle küresel, birbirine muhtaç, bağlı olma kavramına dayalı tarihsel yaklaşımı kabul eder. Diğer uluslararası süreçler gibi göç olgusu da birbirlerinden kopuk ulus-devletlerden hareketle anlaşılabilir, tersine bunlar arasındaki tarihsel ilişkilerin bir ürünü olarak ortaya çıkar (Portes, 1989). Herhangi bir göç hareketi göç alan ve veren ülkeler arasındaki *makro* ve *mikro yapıların* etkileşiminin bir sonucu olarak görülmelidir.

Bu kuram göç hareketlerinin genellikle veren ve alan ülke arasında sömürgecilik, siyasal etkileşim, ticaret, yatırım ya da kültürel bağlara dayanan ve önceden var olan bağlantılar üzerinden ortaya çıktığını savunmaktadır. Bu kuramın çerçevesinde birçok araştırmacı göç hareketlerinin göç alan ve veren ülke arasındaki sömürgeleştirme, politik etki, ticaret, yatırım veya kültürel bağlara dayalı önceki bağlantılardan kaynaklandığını varsaymaktadır (Portes, 1990; Sassen, 1988). Örneğin Ermenilerin Fransa'ya göçü Ermenistan'da Fransız kolonisinin bulunmasıyla, Türklerin Almanya'ya göçü 1960'lardaki işgücü arzı ihtiyacıyla açıklanabilir (Castles ve Miller, 2008). Aynı şekilde Bulgaristan'dan Türkiye'ye göçler 19.yy'a dayanan Bulgaristan'ın Osmanlı'nın bir vilayeti olmasına dayanır. Göç sistemine en iyi örneklerden biri, Türkiyeli göçmenlerin 1960'larda ve 1970'lerde Almanya'ya yaptıkları direkt işçi göçüdür.

Göç Sistemi yaklaşımı, belirli bir akımı veya gidilmek istenen yeri diğer olası akım veya gidilmek istenen yerler bağlamına koyarak, göç akımının her iki ucunu da inceler ve ilgili alanlar arasındaki bütün bağlantıları göz önüne alarak, sadece insanların hareketini değil ayrıca bilgi, mal, hizmet ve fikirlerin de hareketini içerir. Bu bağlantılar devletlerarası ilişkiler, sosyal karşılaşmalar, aile ve sosyal ağlar (network) olarak sınıflandırılabilir.

Bu yaklaşım, hem göç akışının amaçlarını sorgulanması hem de söz konusu yerler arasındaki makro ve mikro bütün bağlantıların araştırılması anlamına gelir. Bu bağlantılar, devletlerin birbirleriyle ilişkileri, kitle kültürü bağlantıları, aile ve toplumsal bağlar olarak sınıflandırılabilir. Bu kuram herhangi bir göç hareketinin makro ve mikro yapıların etkileşiminin bir sonucu olduğunu savunmaktadır.

Sonuç olarak, ağ ve göç sistemleri teorileri esas olarak göçe neden olan, onu şekillendiren ve devam ettiren faktörler üzerine odaklanmıştır. Özellikle de göç sistemleri teorisi, göç yapılarının/kalıplarının (pattern) mekânsal coğrafi yapılanma süreçlerinin tanımlanması ve modellenmesinde kullanışlı olmaktadır (Tümtaş, 2007). Ayrıca, göç sistemleri kuramı, çok uzun yıllara dayanan göçler için tarihsel bir perspektif koymakla birlikte, göçmenin göç ile ilişkisini ve göçmenliğinin içeriğini de belirleme noktasında analiz imkânı ve açılım sunabilmektedir.

Son olarak, Faist (2003) göç sistemleri kuramının üç ana özelliğinden söz etmektedir:

1. Göç sistemleri kuramı göç sistemlerindeki süreçler üzerine yoğunlaşmaktadır. Hareket bir-defalık bir olay değildir, aksine zaman içinde bir olaylar silsilesini barındıran aktif bir süreçtir. Bu kuram, göçün içindeki bir parçada görülen değişimin bütün sistemleri etkilediği, döngüsel, birbirine bağlı, gelişim anlamında karmaşık ve kendi kendini değiştiren sistemler üzerine vurguda bulunan düşüncelere yönelmektedir. Mesela bu hipotez, uluslararası göçün bir kez başladı mı neden kendi-kendini besleyen bir süreç haline dönüştüğünü kısmen açıklamaktadır.
2. Göç sistemleri kuramı insanlardan ziyade ülkeler arasındaki bağlantıların varlığı üzerine, mesela ticaret ve güvenlik anlaşmaları, kolonyal bağlarla (Portes ve Walton, 1981) mal, hizmet, bilgi ve fikir akışlarına vurguda bulunmuşlardır. Bu bağlantılar genelde göç akıntılarını meydana gelmeden mevcuttur. Anayurt tekrardan göç alan bir ülkeye dönüşebilir, özellikle de genelde uluslararası göç içindeki yükse geri dönüş oranları sebebiyle.
3. Son olarak sistem kuramcılarını toplumsal ağ kuramını güçlü bir biçimde uygulamıştır. Bir ağ, bir bireysel ya da kolektif aktörler –bireyler, aileler, şirketler ve ulus-devletler bütünü olarak ve onları birleştiren ilişkiler anlamında tanımlanır (Faist, 2003, 82–83).

Ayrıca, bu kurama göre ülkeler, toplumsal değişme, ekonomik dalgalanma ya da siyasal nedenlerle göç sisteminden çıkabilir ya da sisteme katılabilir. Sistemlerin istikrarlı bir yapısı yoktur.

Sonuç: Göç Kuramlarının Geleceğine İlişkin Bir Kaç Gözlem

Günümüz göç literatüründe neo-klasik teoriler basit ve gerçek göç hareketlerini açıklamada ve gelecek göçleri öngörmeye yetersiz olmaları nedeniyle eleştiril-

mektedir (Sassen, 1988; Portes, 1990). Örneğin, ampirik çalışmalar göstermiştir ki en az gelişmiş ülkelerin en fakir insanları nadiren en zengin ülkelere göç etmektedirler. Daha sık olarak ekonomik ve sosyal değişiklikler olan ülkelere orta derecede sosyal statülü insanlar göç etmektedir. Neo-klasik göç teorisinin geçerliliğine kuşku ile yaklaşan Castles ve Miller'e (2008) göre, en az gelişmiş ülkelere göç edenler nadiren en yoksul kişilerdir; göç edenler daha çok ekonomik ve sosyal değişim içerisindeki bölgelerde yaşayan toplumsal orta sınıftır.

Neo-klasik kuramın fayda-maliyet modeli, benzer göçlerin neden eşit derecede fakir bölgelerden olmadığına yanıt verememektedir. Bu yaklaşımın sınırlılıkları özellikle gelişmekte olan ülkelere ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, itme-çekme modeline benzer bir şekilde neo-klasik kuram yoğun nüfuslu alanlardan az nüfuslu alanlara göçü öngörmektedir. Ancak Hollanda ve Almanya yoğun nüfuslu olmasına rağmen göç alan ülkelerdir. Ayrıca, yüksek GSMH'ya sahip bazı Avrupa ülkelerinde az sayıda yabancı işçi, daha az GSMH'ya sahip bazı Avrupa ülkesinde daha çok yabancı işçi olduğu iddia edilmektedir.

Neo-klasik modelin bir sorunu da devletin rolünün normal işleyen piyasayı bozan bir sapma olarak değerlendirmeleridir. Fakat daha çok tarihsel ve çağdaş (contemporary) güçlerin incelenmesi devletin değişmeyen temel bir rol oynadığını (göçlerin başlaması, şekillenmesi ve kontrolünde) göstermektedir. Göç veren ülkelerin hükümetleri göçü sınırlamada veya cesaretlendirmede önemli rol oynamaktadır. Aynı zamanda potansiyel göç alan ülkelerin hükümetleri de göç hareketlerine izin vermekte (örneğin işgücü arzı sıkışıklığı söz konusu olursa) veya yasaklamakta ya da sınırlandırmaktadır. Son olarak neo-klasik model, belirli bir grup insanın neden diğer ülkelere değil de belli bir ülkeye gittiğini açıklamamaktadır. Örneğin neden Ermeniler Almanya'ya değil de Fransa'ya, Türkler neden Fransa'ya değil de Almanya'ya daha fazla göç etmektedirler?

Özellikle işgücünün ülkeden ülkeye transferi olarak göç olgusunu inceleyen neo-klasik ekonomi kuramı, mikroekonominin araçlarından yola çıkarak analizlerini gerçekleştirmektedir. Bir üretim faktörü olarak emeğin ülkeden ülkeye göçüyle ilgili kurallar sermaye için de geçerlidir. Önemli varsayımlardan biri, emeğin, hem göç veren hem de göç alan ülkede aynı özellikler göstermesi, emeğin her yerde homojen bir yapıya sahip olmasıdır. Dolayısıyla, bu yaklaşımda kültürel ve eğitim anlamındaki farklılıklar da göz ardı edilmektedir (Appleyard vd., 1998: 239).

Neo-klasik model temel olarak oldukça bireyseldir ve varsayımları göçün sosyo-ekonomik ve sosyo-politik boyutunu göz ardı etmektedir. Neo-klasik "piyasa mantığı" yaklaşım, sosyal, politik, kültürel etkenleri bir kenara bırakmakta ve sadece iktisadi mekanizmalara odaklanmaktadır. Neo-klasik yaklaşım, göçlerin tarihsel nedenlerini göz ardı edip ve devletin rolünün önemini azaltmaktadır.

Marksist gelenek içinde yer alan dünya sistemi teorisi ise göçü, sadece itici ve çekici faktörlerle hareket eden bireyler düzeyinde açıklayan kuramsal yaklaşımlara karşı çıkmakta ve göçün anlam ve dinamiklerini, sermaye birikim süreçleri ve eşitsiz gelişmenin maddi ve yapısal süreçleri ile açıklamanın önemini belirtmektedirler (Kaygalak, 1999: 17). Ekonomi-politik yaklaşım üzerine bina edilen bu yaklaşım “yedek işgücü ordusu” kavramı temelinde şekillenmektedir. Bu yaklaşıma göre, kapital birikim ve kapitalist ekonominin gelişimi için işgücünün sürekli yedeklenmesi gerekmektedir. Bu yedeklenme yoluyla işçilerin pazarlık güçleri düşürülür ve işçi sınıfı hareketi içinde çatışma alanları yaratılır. Bu çerçevede göçle kente gelen ve işçileşme sürecinde olan kitlelerin işgücü pazarında bir “yedek işgücü ordusu” oluşturduğu ileri sürülebilir (İçduygu vd., 1998: 213). Çünkü bu işgücü ordusu kapitalist ekonomi içinde ikili bir işlev görmektedir: İlk olarak, sürekli kullanmaya hazır bir işgücü potansiyeli yaratmaktadır. Büyüme ve genişleme dönemlerinde sanayi üretimine çekilen bu yedek işgücü, bunalım dönemlerinde ise sokağa atılmaktadır. İkinci olarak da, bu nüfusun varlığı işgücü pazarında bir rekabet ortamı yaratmakta ve ücretlerin ve çalışanların diğer kazanımlarının denetim altında tutulmasına hizmet etmektedir (Kaygalak, 1999: 17). Marksizmden etkilenen bu ekonomi-politik bakış açısı, uluslararası göçün sermaye birikimi ve düzensiz kalkınma sürecine dayalı dünya kapitalist sisteminin bir görünümü olduğu konusunda birleşir. Buna göre işgücü göçü, fakir ülkelerin zengin ülkelere verdiği bir kalkınma yardımıdır (Castles and Kosack, 1985).

Günümüzde iletişim ve ulaşım teknolojilerinde yaşanan devasa yenilikler insanların daha kolay göç edebilir hale getirmiş ve bu insan ve mal hareketliliğini yasal veya yasal olmayan yollardan organize eden oldukça yaygın bir “göç endüstrisi” ortaya çıkmıştır. Castles ve Miller’in ifadesiyle (2008: 162) bu göç endüstrisi, seyahat acenteleri, işçi simsarları, araçlar, tercümanlar, otel sahipleri, avukatlar, insan kaçakçıları vb. gibi bu endüstriden para kazanan birçok kesimi kapsamaktadır. Belli bireyler, gruplar veya kurumlar göçmenler ve siyasal ya da ekonomik kurumlar arasında aracı rol üstlenebilir. Bir “göç endüstri” işçi bulma örgütleri, avukatlar, acenteler, tercümanlar, kaçakçılar ve diğer araçların birleşmesiyle ortaya çıkmaktadır. Bu “aracı yapılar” göçten beslenen ciddi bir göç endüstrisi oluşmasını sağlar. Aracı yapılar, göçmenlere yardımcı olabilecekleri gibi göçmenleri aldatan, sahte ve sömürücü bir endüstriye de dönüşebilmektedir. Bu araçlar özellikle yaşadığı göç ya da potansiyel göçmen fazlalığı durumunda daha sömürücü bir hale gelmektedir. Göçmenler tüm birikimlerini bu aracı kişi veya kurumlara kaptırabilir ve geldikleri yabancı ülkelere parasız, kaynaksız ve işsiz kalarak zorluklar yaşayabilmektedir. Sonuç olarak günümüzde bu göç endüstrisinin göçün devamında güçlü bir çıkar grubu olarak ortaya çıkışı, göç hareketini durdurmayı ve kontrol etmeyi amaçlayan devletlerin çabalarını genellikle karmaşıktırılmaktadır.

Ekonomik olarak yakın ve orta gelecekte küreselleşen dünyada zengin devletler güneyin fakir ülkelerinden gerek onların ucuz işgücü sağlamaları gerekse kendi ülkelerindeki demografik sorunlar nedeniyle kaçınılmaz olarak göç almaya devam edeceklerdir.

Siyasal ve kültürel açıdan uluslararası göçün gelecekte yaratacağı etkilere yakından baktığımızda ise üçüncü dünyadan zengin ülkelere gerçekleşen emek (yüksek ve düşük vasıflı) göçünün, zengin ülkelerde zorunlu ve fiili (de facto) olarak bir kültürel çeşitlilik ya da çokkültürlülük ürettiği ve üretmeye devam edeceği söylenebilir. Ancak, temel çelişki de bu durumdan kaynaklanmaktadır, çünkü bu devletler aynı zamanda iktidarlarını bu göçten kaynaklanan kültürel zenginliği azaltmak ve göçmenleri “asimile” etmek yoluyla, ulusal birlik veya “hayali cemaat” anlayışı içinde sürdürme eğilimindedir. Bu koşullar, göç alan zengin devletlerde sürekli bir paradoks üreten ulus-devletin ikili karakterini üretmektedir: ulus devlet, bir yandan ekonomik ihtiyaçlar açısından çok-kültürlü bir toplum olmak ve diğer yandan ulusal egemenlik açısından bu çok-kültürlülüğü törpülemek arasında gidip gelmektedir. Başka bir deyişle, küreselleşen ekonomilere sahip ulus-devletlerin göçmenler konusunda karşılaştığı en büyük güçlüğü, bir taraftan göçmenlere kapılarını açıp çok kültürlü bir yapıya sahip olmak ancak öte taraftan tek bir ulusun kültürünü yaymak için bu çok kültürlülüğü engellemek olduğu söylenebilir.

Halfman (1998) göç olgusunun, modern ulus-devlette iki temel problemin kaynağı olduğuna işaret etmektedir: (1) Göçmenlerin ülkedeki sosyal sistemlerdeki herhangi bir üyelik biçiminden dışlanma riski ve (2) ulusal olarak tanımlanan vatandaşlar topluluğundan dışlanma riski. Birinci problem ulus-devletin kuruluşundan beri var olan sosyal refahtan dışlanmaya işaret ederken, ikinci problem ulus-devletin göçmen yabancılarla nasıl ilgilendiğine dair olan evrensellik iddiasıyla ilgilidir.

Ayrıca, iletişim ve ulaşım teknolojilerinin hızlı değişim sayesinde, göçmenlerin geldikleri ülkelerdeki insanlarla yakın ilişkilerini sürdürmesini gittikçe daha da kolaylaştırmaktadır. Bu gelişmeler aynı zamanda insanların ekonomik, sosyal, ya da kültürel bağlarının olduğu bir takım yerler arasında düzenli olarak gidip gelmelerinde olduğu gibi tekrarlanan ulus-ötesi göç hareketlerini ve dolaşımın yoğunluğunu arttırmaktadır. Ulus-ötesicilik (*transnationalism*) olarak adlandırılan bu süreçler, küreselleşme bağlamında, birbirinden uzakta olan ve uzaktan iletişim kuran sanal cemaatler olarak akrabalığa, komşuluğa veya işyeri temelli eski yüz yüze cemaatlere doğru ilerleyebilmektedir.

Bu bağlamda, uluslararası göç; vatandaşlığın evrensellik ve ulusal homojenlik boyutlarını zayıflatmaktadır. Ulaşım ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte küresel medya ve kültür endüstrisinin baskın hale gelmesi ve kitlesel göçler, ulusal kültürlerin altını oymaktadır (Kartal, 2004: 247). İkinci dünya savaşı sonrasında ucuz işgücü temini için çağrılan göçmenler, bugün Batı Avrupa’da, ev sahibi toplumlar içinde kültürel, etnik ve dinî farklılıklarıyla çok-

kültürlü toplumların altyapısını oluşturmuşlardır. En azından şimdilik göçün, ulus-devlet içindeki homojen vatandaşlık anlayışının, ulus ötesi bir zeminde yeniden tanımlanması gerektiği fikrini güçlendirdiğini söyleyebiliriz.

Klasik göç teorilerine göre (özellikle asimilasyon tezleriyle de paralellik gösteren teoriler), göçmenlerin bir ülkede geçirdikleri süre arttıkça, geldikleri ülke ile bağlarının azalacağı ve elbet bir gün tamamen kopacağı varsayılmaktaydı. Buna göre, göçmenler yeni geldikleri ülkelerde kaldıkları süre arttıkça, geldikleri ülkenin kültüründen koparak, yeni topluma asimile olma ya da uyum sağlama eğilimine girecektir. Günümüzde oldukça popüler hale gelen ulus-ötecilik (transnationalism) göç yaklaşımı ise, özellikle Anglo Sakson ve Alman akademisinde gelişen bir kavram olarak göçmenlerin göç ettikten sonra sadece içinde buldukları ülkeler ile değil, geldikleri ülkeler ya da başka ulus-devletler ve topluluklar ile hala iletişimlerini devam ettirebildiklerini savunmaktadır.

Bu anlamda, günümüzde göç araştırmaları, sadece tek bir ulus-devlete değil, aynı anda iki ulus-devlet arasında oluşan, gelişen ve geliştirilen bağlara da odaklanmak durumunda kalmaktadır. Ulus-ötecilik özellikle göçmenlerle birebir çalışan antropolog, sosyolog ve sosyal coğrafyacılar tarafından geliştirilmiş bir kavramdır. Buna göre, gelişen hızlı ulaşım ve iletişim çağında göçmenler, iki ulus-devlette de yaşananları yakından takip edebilmekte, aynı anda farklı coğrafyalar ile ilişkiye girebilmektedir. Antropolog ve sosyologlar, derinlemesine birebir yaptıkları görüşmeler ve katılımlı gözlemlerinde, örneğin çeşitli ülkelerdeki Türkiyeli göçmenlerin Türkiye ile ulus-ötesi bağlarının varsayıldığı üzere zamanla zayıflamadığını, aksine devam ettiğini gözlemlemektedirler. Özellikle, bu göçmenlerin gittikleri ülkelerden Türkiye ile çeşitli alanlarda çeşitli bağlar kurmaya devam ettiklerini deneyimliyoruz (Çağlar, 2001). Bugün örneğin Almanya'da bulunan Türk göçmen dernekleri, elbette ki Almanya'da yaşadıkları ihtiyaçlar üzerine daha fazla yoğunlaşmaktadır. Ancak bu durum, bu derneklerin Türkiye ile bağlarının azaldığı anlamına gelmemektedir. Daha da ilginç olan bugün Türkiye siyasetinde yaşanan birçok gelişmenin arkasında yurtdışında yaşayan Türklerin de etkisi olduğu da iddia edilmektedir. Bu da ulus-ötesi bağların ne derece kuvvetli ve araştırmaya değer olduklarını göstermektedir (Özkul, 2012).

Geçmişte ekonomi biliminin hegemonyasında olan göç kuramları, günümüzde özellikle coğrafya, antropoloji ve sosyoloji gibi bilimlerin disiplinler arası anlayışıyla şekillenmektedir. Bu alanda çalışan sosyal coğrafyacıların ve antropologların katkısı ise özellikle önemlidir. Bu nedenle siyaset bilimcilerin ve siyaset uygulayıcılarının kuramsal anlamda coğrafyacı, sosyolog ve antropologlarla mutlaka bir işbirliği içinde olması gereği ortaya çıkmıştır. Özellikle ulus-ötecilik yaklaşımı açısından bakıldığında, göç siyasetleri oluşturulurken, klasik göç teorilerinin çoğunluğunda iddia edilen göçmenlerin sosyal, kültürel ve ekonomik olarak sadece göç ettikleri ve tek bir ülkeye bağlı olacakları varsayımı bugün tamamen çürütülmüştür.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, iletişimin küreselleşmesi ve uluslararası göçün kitlesel olarak hızlanması ve kolaylaşması nedeniyle göç olgusunun inceleme alanında zaman içinde çeşitli değişiklikler yaşanmaktadır. Örneğin, günümüzde göçmenlerin ulus-ötesi bağları, göçmen girişimciler, etnik marketler, göçmen gençlerin eğitim ve kimlik sorunları ve göçmenlerin gittikleri ülkelerdeki sosyal uyumu ve geleceği gibi konular göç çalışmalarında daha çok ele alınmaya başlanmış ve göç, değişik vesilelerle de olsa gündemde kalmaya devam etmektedir.

Kaynakça

- Abadan-Unat, Nermin. (2006). *Bitmeyen Göç*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Amin, Samir. (2003). "World Poverty, Pauperization and Capital Accumulation", *Monthly Review*, Vol: 55 (5), <http://www.monthlyreview.org/600amin.htm>, (11.01.2006).
- Appleyard, Dennis, R. vd. (1998). *International Economics*. Boston: Mc Graw Hill,
- Bonacich, Edna. (1993). "The Other Side of Ethnic Entrepreneurship: A Dialogue With Waldinger, Aldrich, Word and Associates", *International Migration Review*, Vol 27(3).
- Borjas, George. J. (1989). "Economic Theory and International Migration", *International Migration Review*, Special Silver Anniversary Issue, pp. 3-23
- Bourdieu, Pierre ve Loic Wacquant. (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Bozdağ, Emre, G. ve Murat Atan. (2009). "Avrupa'ya Göç Eden Türk İşçilerin İktisadi Etkinliğe Katkısı", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11, 1, s. 159-180.
- Castles, Steven ve Godula, Kosack (1985). *Immigrant Workers and Class Structure in Western Europe*. London: Oxford University Press.
- Castles, Steven. ve Mark. J. Miller (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*. (Çev. B. U. Bal & İ. Akbulut), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Chiswick, Barry. R. (2000). "Are Immigrants Favorable Self-Selected? An Economic Analysis", C. B. Bretelli ve J. F. Hollified (der.), *Migration Theory: Talking Across Disciplines*, New York: Routledge.
- Cohen, Robin (1987). *The New Helots: Migrants in the International Division of Labour*. Aldershot: Avebury.
- Çağlar, Ayşe. S (2001). "Constraining metaphors and the transnationalisation of spaces in Berlin," *Journal of Ethnic and Migration Studies* Vol. 27, No. 4, pp. 601-613 (October)
- Çağlayan, Savaş. (2006). "Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi," *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 17, s.1-25.
- Dişbudak, Cem. (2003). "Uluslararası Göç, Ulus-ötesi Girişimcilik ve Çorum'un Anadolu Kapları Haline Gelmesi". Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ersoy, Melih ve Tarık Şengül. (2002). *Kente Göç ve Yoksulluk Diyarbakır Örneği*. ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı 2001 Yılı Stüdyo Çalışması; Ankara: Kasım, Yayın No: 6.
- Faist, Thomas. (2003). *Uluslararası Göç ve Uluslararası Toplumsal Alanlar*, İstanbul: Bağlam yayınları.
- Halfman, Jost. (1998). "Citizenship Universalism, Migration and the Risks of Exclusion," *British Journal of Sociology*, Vol, 49 Issue no. 4 (December) pp.513-533.
- İçduygu, Ahmet, vd. (1998). "Türkiye'de İçgöç ve İçgöçün İşçi Hareketine Etkisi", *Türkiye'de İç Göç*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, s.205-44.
- Kartal, Filiz. (2004) *Changing Concepts and Practices of Citizenship: Experiences and Perceptions of Second Generation Turkish-Germans*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaygalak, Sevilay. (1999). *Zaman ve Mekân Boyutuyla Göç ve Kentleşme: Mersin-Demirtaş Mahallesi Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kümbetoğlu, Belkıs. (2003). “Küresel Gidişat, Değişen Göçmenler ve Göçmenlik”, Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar. (Der) A. Kaya, G. Göksu Özdoğan (İst: Bağlam Yayınları).
- Lee, Ewerett. (1966). “A Theory of Migration”, *Demography*, 3:(1), pp.47-57.
- Lewis, Arthur, W. (1966), “Sınırsız Emek Arzu ile İktisadi Kalkınma”, Çev. Metin Berk, *İktisadi Kalkınma Seçme Yazılar*, ODTÜ, İİBF, Ankara, 89-131.
- Lordoğlu, Kuvvet. vd. (2004) “Türkiye’de Enformel İstihdam ve Yabancı Kaçak İşgücü”, Uginar Proje Raporu, http://www.kuvvetlordoglu.com/yazilar/informel_istihdam_yabanci_kacak_igucu.pdf
- Massey, Douglas. S, vd. (1993). “Theories of International Migration: A Review and Appraisal, *Population and Development Review*, Vol. 19 (3).
- Özkul, Derya (2012) “Göç Araştırmalarında Yeni Yönelimler: Ulus-Ötecilik Araştırmaları”, *Die Gaste*, sayı: 20, <http://www.diegaste.de/gaste/diegaste-sayi2011.html> (erişim, 12.02.2012).
- Papastergoadis, Nicos. (1999). *The Turbulence of Migration*. Polity Press: Cambridge.
- Purkis, Semra. (2005). “Modern Köleler: Göçmenler”, *Eğitim Bilim Toplum*, 4, 13, s.44-59.
- Piore, Michael J. (1979). *Birds of Passage: Migrant Labor in Industrial Societies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Portes, Alejandro ve John WALTON. (1981). *Labor, Class, and the International System*. New York: Academic Press.
- Portes, Alejandro ve Robert, L. BACH. (1987). *Latin Journey: Cuban and Mexican Immigrants in the United States*. University of California Press, Berkeley.
- Robinson, Rudi. (2005). *Beyond The State-Bounded Immigrant Incorporation Regime: Transnational Migrant Communities: Their Potential Contribution to Canada’s Leadership Role and Influence in A Globalized World*. The North-South Institute: Ottawa.
- Sassen, Saskia. (1988). *The Mobility of Labor and Capital: A Study in International Investment and Labor Flow*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stark, Oded ve David E. Bloom. (1985). “The New Economics of Labor Migration”, *The American Economic Review*, Vol. 75, No. 2, Papers and Proceedings of the Ninety-Seventh Annual Meeting of the American Economic Association. <http://www.jstor.org/view/00028282/di950057/95p0064v/0>, (15.05.2006).
- Stark, Oded. (1991). *The Migration of Labor*. Cambridge: Basil Blackwell.
- Tekeli, İlhan ve Leila ERDER. (1978). *İç Göçler*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Todaro, Michael. P. (1969). “A model of labor migration and urban unemployment in less developed countries” *The American Economic Review*, 59/138-48.
- Toksöz, Gülay. (2006). *Uluslar Arası Emek Göçü*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları: İstanbul.
- Tümtaş, Mim Sertaç. (2007). Türkiye’de İç Göçün Kentsel Gerilime Etkisi: Mersin Örneği. Muğla: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vural, Devrim, G. (2007). “Uluslararası Göçmen Kaçakçılığı ve İnsan Ticareti”, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Wallerstein, Immanuel. (1995). “Kapitalist Dünya Ekonomisinde Hane Yapıları ve Emek Göçü Oluşumu”, *İrk Ulus Sınıf*, (der. Balibar, E. ve Wallerstein, I) Metis: İstanbul.
- Yalçın, Cemal. (2004). *Göç Sosyolojisi*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yıldız, Zeydin. (2010). “Değişen-Dönüşen Toplum ve Mekân Bağlamında Küresel Terörizmi Yeniden Düşünmek”, *Uluslararası Güvenlik ve Terörizm Dergisi*, Cilt 1 (2), s.1-24.
- Zolberg, Aristide. R. (1983), “International Migrations in Political Perspective”, *Global Trends in Migration: Theory and Research on International Population Movements*, Der. Krtiz, M. M. Keely, C. B. Tomasi, S. M. Center for Migration Studies: N.Y.